

Eerlijk delen

Meer dan andere landen worden wij in Nederland nu op 't feit gedrukt, dat wij, dat niemand, alleen kan staan. En dat (die) eerlijke verdeling van de schatten der aarde niet gebeurd is, noch gebeurt.

Koningin Juliana in haar kersttoespraak
op 25 december 1973.

De wereld gaat een moeilijk, maar interessant jaar tegemoet. Thans moet blijken of de eensgezindheid en de solidariteit, welke begrippen de afgelopen jaren steeds meer klonken, een vorm van luxe waren die de welgestelden zich konden veroorloven of werkelijk werden gemeend. Is dit laatste het geval dan kan geen sheik roet in de oliepap gooien. De pap lijkt evenwel behoorlijk zwart te worden. Politici verdringen zich om in de gunst van oliesheiks te komen en het lijkt alsof zij het praten over een gemeenschappelijk internationaal energiebeleid verspilde energie vinden. Dit blijkt heel duidelijk binnen de Europese Gemeenschap. Engeland en Frankrijk proberen de Arabieren te paaien, zich weinig aantrekkelijk van de overige lidstaten. De geschiedenis van de EG kan rare sprongen maken: Frankrijk wilde Engeland lange tijd buiten de EG houden, terwijl Nederland de pleitbezorger was voor Englands toetreding.

Het begint erop te lijken dat de Arabieren de economische oorlog met succes voeren. Dat succes zou overigens wel eens van korte duur kunnen zijn. Het is in de eerste plaats de vraag hoe lang de Arabieren onderling solidair blijven. In de tweede plaats werken zij in de hand dat er met spoed naar alternatieve energiebronnen wordt gezocht hetgeen ertoe kan leiden dat zij later hun olie aan de straatstenen niet meer kwijt kunnen. De economische wanorde die zij thans aan het scheppen zijn, zou aldus op hun eigen hoofd neerkomen.

Tot nu toe houden de Arabieren zich nauwelijks bezig met internationale solidariteit. De oliesheiks zijn rijk geworden en worden steeds rijker van de olie. Dat de bevolking in de hen omringende landen van honger omkomt, deert hen tot nu toe weinig. Hun geldinkomsten worden rendabel in het Westen belegd en blijven beschikbaar om de internationale geld- en kapitaalmarkt te desorganiseren. Zowel de rijke als de arme landen worden van de Arabische politiek de dupe. Wij mogen dan wel de ontwikkelingshulp hoog in ons vaandel voeren, een fors tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans maakt deze hulp praktisch onmogelijk omdat ze óf uit de nationale reserves óf door de overschotlanden moet worden gefinancierd. De Arabieren zullen waarschijnlijk een Pyrrhusoverwinning behalen. Het tijdstip hiervan zal afhangen van de solidariteit der Arabieren en het Westen onderling.

Alle landen reageren verschillend op de internationale

oliepaniek. Hoewel de Nederlandse regering enige traagheid werd verweten in haar reactie op de oliesituatie, loopt Nederland wat betreft de economisch-politieke maatregelen voorop. De olierantsoenering zal na een uitstel toch tot stand komen en de regering kreeg veel bevoegdheden op het gebied van de loon- en prijspolitiek. Den Uyl en zijn makkers zullen het echter moeilijk krijgen. De olierantsoenering zal natuurlijk niet vlekkeloos verlopen, terwijl een gebrek aan nationale eensgezindheid de noodzakelijk economisch-politieke maatregelen kan belemmeren.

De regering ontwierp haar programma op basis van gewijzigde kerngegevens van het Centraal Planbureau. De belangrijkste elementen uit die gegevens zijn een achterwege blijven van enige groei van het reële bruto nationale produkt, een daling van het reële nationale inkomen met 3% (ten gevolge van de ruilvoetverslechteringen), een toename van de werkloosheid tot 125.000 à 175.000 personen en een prijsstijging van 10,5%. Het is de vraag in hoeverre deze gegevens reeds zijn achterhaald door de recente verdubbeling van de aardolieprijzen. Door dit laatste zal de inflatie nog meer toenemen en het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans ontoelaatbaar stijgen. Prof. Van den Beld, directeur van het CPB, sprak vorige week reeds over een prijsstijging van 13%.

De bestedingsmogelijkheden van de Nederlandse bevolking zullen hierdoor geringer worden. Indien de bevolking uit zichzelf niet tot matiging komt, zal de regering fors moeten ingrijpen. Dit zal moeilijk zijn, vooral nu blijkt dat het met de olietoevoer nogal meevalt. In ons economische stelsel is het moeilijk een olierantsoenering door te voeren alleen op grond van een hoge olieprijs. Toch is ze noodzakelijk als door die hoge prijs het olieverbruik niet automatisch afneemt, gezien het forse betalingsbalanstekort en de forse inflatie.

Eind vorig jaar bleek uit de reacties van o.a. de vakbeweging reeds dat het niet gemakkelijk is de bevolking vrijwillig tot matiging te bewegen. Het streven van de regering om iedereen op 1 januari f. 15 en op 1 april nog eens f. 15 loonsverhoging te geven, werd door de vakbeweging gekwalificeerd als een koude douche. In plaats van te eisen dat de loonsom ten gunste van de sociaal zwakkeren zou worden verdeeld, vroeg de vakbeweging per persoon f. 30 op 1 januari. Een vreemde reactie, vooral als we beseffen dat ons gezamenlijke reële inkomen volgend jaar met 3% zal dalen. Over het aantal werklozen (mogelijk 175.000) werd met geen woord gerept. De haast waarmee de progressieve partijen en de regering, zonder enige bezinning, voor een groot deel achter de eis van de vakbeweging gingen staan, bewijst dat de economisch zwakkeren het erg moeilijk kunnen krijgen in 1974.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Eerlijk delen	21
Column	
Indemniteitswet, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	23
<i>Drs. P. B. de Ridder en Drs. W. C. Verbaan:</i>	
De ruilvoet en de prijscompensatie	24
<i>Drs. G. J. Linssen:</i>	
Misvattingen over Europese kartelprocedures; het voorbeeld van gespecialiseerde tentoonstellingen	25
<i>Dr. S. W. Couwenberg:</i>	
Recht en economie	30
Ingezonden	
Het meten van de kapitaalgoederenvoorraad, door <i>Ir. A. J. Oskam</i> ..	32
Belgische kroniek	
Nieuwe ontwikkelingen in het Belgisch financieel bestel, door <i>E. Thielemans</i>	35
Boekennieuws	
Dr. J. J. J. van Dijk: Organisatie in verandering, door <i>Drs. G. Teitler</i>	37
J. M. Vecht: Onderneming en jaarverslag, door <i>R. de Koning</i>	38

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Sociologisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Indemniteitwet

Een van de zaken die onze Grondwet voorschrijft is een wet, die aanwijzingen bevat over de verantwoording van de Rijksuitgaven en -ontvangsten, onder overlegging van de door de Rekenkamer goedgekeurde rekening. Deze wet is de zogenaamde Comptabiliteitswet, voluit geheten de wet „houdende regeling van het beheer van 's Rijks financiën" 1).

In deze Comptabiliteitswet is ook de taak van de Algemene Rekenkamer vastgelegd. Zo moeten alle uitgaven ten laste van de begroting worden onderworpen aan *verevening* door de Rekenkamer. Dit behelst o.a. dat wordt onderzocht of iedere uitgaaf valt binnen de omschrijving van het bewuste begrotingsartikel en of zij behoort tot het dienstjaar ten laste waarvan zij wordt gebracht.

Een belangrijk artikel is art. 83 van de Comptabiliteitswet. Wanneer namelijk de Rekenkamer bezwaar *blijft* houden tegen de verevening van een uitgaaf dan moet, tenzij de uitgave in kwestie weer is ongedaan gemaakt (d.w.z. het geld in 's Rijks kas is teruggestort), binnen drie maanden nadat die beslissing van de Rekenkamer ter kennis van de betrokken minister is gebracht: een nieuw wetsvoorstel worden ingediend dat de uitgave alsnog goedkeurt.

Zo'n wetsontwerp, waarbij dus de Staten-Generaal alsnog uitgaven goedkeuren waartegen de Rekenkamer bezwaar heeft gemaakt, wordt een *indemniteitwet* genoemd. Deze constructie illustreert duidelijk de positie van de Algemene Rekenkamer in ons staatsbestel: die van een controle-instantie met vrij, ver reikende bevoegdheden; in een conflictsituatie echter komt de verantwoordelijkheid voor het alsnog opvoeren van omstreden uitgavenposten daár te liggen waar zij in onze constitutie behoort: bij regering en Parlement. Door de indiening van een afzonderlijke indemniteitwet wordt die verantwoordelijkheid als het ware nog eens *expliciet* gemaakt.

De Rekenkamer moge vaak met departementen in de clinch liggen (het jaarlijks verslag van de Rekenkamer vormt steeds weer boeiende lectuur), de indiening van een indemniteitwet,

deze materialisering dus van een comptabel conflict, is uiteindelijk hoge uitzondering. In de naoorlogse jaren is een dergelijke wet nooit ingediend, met uitzondering van — als ik mij niet vergis — de comptabele afwikkeling van het voormalig Militair Gezag. Een indemniteitwet was toen nodig om deze zaak „glad te strijken" 2).

Het is dan ook opmerkelijk dat het eerste echte naoorlogse ontwerp van een indemniteitwet vrijwel onopgemerkt is gebleven. Ik laat onbeantwoord de vraag of dit te wijten is aan het feit dat de moderne parlementaire journalist zich minder voor staatsrechtelijke details interesseert, of aan de omstandigheid dat het wetsontwerp in kwestie werd ingediend op een moment (10 december jl.) dat de parlementaire aandacht volledig werd opgeslokt door oliecrisis, benzinedistributie en Machtigingswet.

Waar gaat het om? Ondertekend door de minister van C.R.M. is een wetsontwerp ingediend 3), dat het mogelijk moet maken om een bedrag van ruim f. 16.000 alsnog op te voeren op de begroting van zijn ministerie voor het dienstjaar 1973. De zaak zelf is vrij triviaal. Het gaat om een in 1971/1972 ten onrechte uitbetaalde verhoogde ziekengelduitkering aan een C.R.M.-ambtenaar. Blijkens de Memorie van Toelichting kan evenwel niet tot terugvordering worden overgegaan, omdat de betrokkene zich kan beroepen op een toezegging van de „toenmalige ambtsvoorganger" van de huidige minister, dat wil dus zeggen oud-minister Klompé.

Aard en (financiële) omvang van de zaak in kwestie mogen onbelangrijk zijn, zij heeft wel een paar aardige principiële kanten. De eerste is dat de huidige minister van C.R.M. niet binnen de genoemde termijn van drie maanden het wetsontwerp heeft ingediend. Als reden voor die vertraging geeft hij in de Memorie van Toelichting op: „verschillende omstandigheden — hernieuwd overleg

met de Algemene Rekenkamer, optreden van een nieuw kabinet". De tweede is dat een minister tweeënhalf jaar na haar optreden — zij heeft voor een minitieuw onderdeel van haar beleid en tot op grote hoogte alleen formeel-comptabel — in gebreke wordt gesteld. De derde is dat, indien het Parlement dit wetsontwerp niet zou goedkeuren en ook het departement van C.R.M. toch niet alsnog tot terugvordering zou overgaan, op een andere manier dit geld zou moeten worden bijgepast. Dat zou dan slechts op één manier kunnen gebeuren: door de oud-minister zelf! 4). Of het Parlement dit een oud-minister (een oud-minister bovendien van een zó algemeen erkende kwaliteit) zal willen aandoen, is echter zeer de vraag.

Zelfs al passeert deze indemniteitwet het Parlement als hamerstuk; het ontwerp blijft niettemin een curieuze en — merkwaardig genoeg — tot op heden ook onopgemerkte zaak.

1) De Comptabiliteitswet dateert van 1927 en is hoognodig aan vernieuwing toe. Een nieuw ontwerp is echter na uitvoerige en diepgaande behandeling door de Tweede Kamer, door de Eerste Kamer afgestemd.

2) De afwikkeling van het v.m. Militair Gezag kenmerkte zich overigens niet door *comptabel* gladstrijken alleen.

3) Zitting 1973-1974 - 12 726. Toepassing van artikel 83 van de Comptabiliteitswet (stb. 1927, 259) ten aanzien van het aan een ambtenaar van het Departement van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk betaalde verhoogde ziekengeld over de periode van 1 juli 1971 tot 1 december 1972.

4) Ik ben geen staatsrechtvorser; misschien vergis ik mij dan ook als ik stel dat het slechts eenmaal in de geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden is voorgekomen dat een minister uit eigen portemonnaie heeft moeten bijpassen voor een uitgavenpost op de begroting van zijn departement.

De ruilvoet en de prijscompensatie

DRS. P. B. DE RIDDER
DRS. W. C. VERBAAN

Wegens het verslechteren van de ruilvoet zullen de consumptieprijzen sneller stijgen dan de produktieprijzen. Omdat de prijscompensatie aan de hand van de consumptieprijsstijging wordt vastgesteld, zal dit tot gevolg hebben dat de arbeidsinkomensquote toeneemt. De consequentie hiervan is dat de rendementen nog meer onder druk komen te staan, hetgeen uiteraard weer repercussies op de werkgelegenheid heeft. Dit zijn enkele conclusies uit het onderstaand artikel, geschreven door Drs. P. B. de Ridder en Drs. W. C. Verbaan, beiden werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

De Nederlandse economie wordt door haar sterk open karakter in belangrijke mate beïnvloed door de buitenlandse situatie. De internationale ontwikkeling van de laatste maanden wordt gekenmerkt door een sterke prijsstijging van grondstoffen op de wereldmarkten. In verband hiermee zijn de ramingen voor 1974 van het Centraal Planbureau voor de invoerprijzen drastisch herzien. De *Macro Economische Verkenning 1974* vermeldde voor 1974 nog een verwachte (invoer)prijsstijging van 5%. De revaluatie van de gulden van 17 september 1973 met nominaal 5% was mede bedoeld om genoemde prijsstijging ten dele te neutraliseren. We willen hierbij opmerken dat de effectieve appreciatie van de gulden voornamelijk veel minder dan 5% is geweest.

De onlangs door de regering uitgegeven nota over de beperking van de olie-aanvoer en de gevolgen daarvan maakt melding van een verwachte invoerprijsstijging van 15%. Een recordcijfer sinds de Koreacrisis. Inmiddels kondigen dagbladen regelmatig forse prijsverhogingen van vele grondstoffen aan. De OPEC-landen hebben opnieuw vergaderd over verdere verhogingen van de olieprijs. We tekenen hierbij aan dat elke verhoging van de olieprijs met 10% alleen al een direct effect van ruim 1% op de invoerprijs heeft. Daarnaast zijn ook de prijzen van vervoer en andere diensten aan forse verhogingen onderhevig. Volgens sommigen kan daarom de verwachte 15% als een bepaald optimistische raming worden beschouwd. Welk cijfer echter ook gerealiseerd zal worden, zeker lijkt dat de gestegen invoerkosten de consumptieprijzen in opwaartse zin aanzienlijk zullen beïnvloeden. Daarnaast zal de ruilvoet, d.i. de verhouding tussen exportprijzen en importprijzen, als gevolg van deze invoerprijsstijging aanmerkelijk verslechteren. We willen hieronder de consequenties van dit ruilvoetverlies nader analyseren, in het bijzonder in relatie tot de categoriale inkomensverdeling.

In de *Beleidsnota Beperkingen Gevolgen Olieschaarste* wordt het ruilvoetverlies geraamd in de orde van grootte van 6%. Hierbij is uitgegaan van een exportprijsstijging van ongeveer 9%. Waarlijk geen gering stijgingspercentage, als men bedenkt dat de Nederlandse exportprijzen veel meer worden geduceerd door de prijsontwikkeling van concurrenten op buitenlandse afnemersmarkten dan door de binnenlandse

kostenontwikkeling 1). Daarenboven zullen de exportprijzen, in guldens gemeten, ook nog onder beperkte druk staan als gevolg van de jongste revaluatie vanwege diezelfde concurrentiepositie. Al met al komt het ons voor dat de voorspelde 6% ruilvoetverslechtering een voorzichtige raming is. Een verslechtering van 6% is overigens wel een naoorlogs record.

In feite betekent dit dat een discrepantie ontstaat tussen de ontwikkeling van het reëel nationaal inkomen en het volume van het nationaal produkt. Immers, uit de confrontatie van middelen en bestedingen kan eenvoudig worden afgeleid:

$$\dot{Y} = 1,0\dot{g} + 1,0\dot{P} + (\bar{E}/\bar{Y}) \dot{P}_e - (\bar{M}/\bar{Y}) \dot{P}_m$$

- \dot{Y} : procentuele verandering van het nationaal inkomen;
- \dot{g} : procentuele verandering van het volume van de produktie;
- \dot{P} : procentuele verandering van de prijs van de binnenlandse bestedingen;
- \dot{P}_e : procentuele verandering van de uitvoerprijs;
- \dot{P}_m : procentuele verandering van de invoerprijs;
- (\bar{E}/\bar{Y}) : uitvoerquote;
- (\bar{M}/\bar{Y}) : invoerquote.

Veronderstellen we vervolgens $(\bar{E}/\bar{Y}) = (\bar{M}/\bar{Y}) = 0,5$ dan kan de procentuele verandering van het reële nationale inkomen geschreven worden als:

$$\dot{Y} - \dot{P} = \dot{g} + 0,5 (\dot{P}_e - \dot{P}_m)$$

Gaan we uit van een in volume gelijkblijvend nationaal produkt, zoals wordt gedaan in de *Beleidsnota beperkingen gevolgen olieschaarste* dan betekent dit bij een ruilvoetverlies van 6% een daling van het reële inkomen van ongeveer 3%. De vraag rijst waar deze aanzienlijke reële inkomensvermindering terecht moet komen.

Het spiegelbeeld van de discrepantie tussen reëel inkomen en produktie moet tot uiting komen in een even zo grote discrepantie tussen bestedingsprijzen en produktieprijzen. Veronderstellen we dat het verloop van de investeringsprijzen en de prijzen van de overheidsbestedingen overeenkomt met dat van de consumptieprijzen dan hebben we dus bij benadering:

$$\dot{P}_j - \dot{P}_c = 0,5 (\dot{P}_e - \dot{P}_m)$$

1) Door verschillen in samenstelling van de Nederlandse uitvoer en invoer kan een situatie ontstaan waarbij de invoerprijzen door schaarste aan grondstoffen veel harder stijgen dan de prijzen van buitenlandse concurrenten. In de *Beleidsnota* wordt de stijging van deze laatste op 7% geraamd.

Misvattingen over Europese kartelprocedures

Het voorbeeld van gespecialiseerde tentoonstellingen

DRS. G. J. LINSSEN

Een recent proefschrift van Dr. J. Huynen, *Trends in trade fairs*, 1) geeft aanleiding in te gaan op een belangrijk onderwerp, waarover nog veel misverstand bestaat, voornamelijk door onbekendheid, t.w. de wijze waarop de Europese Commissie in zaken betreffende kartels en misbruik van machtsposities (artikel 85 en 86 van het Verdrag van Rome) haar beschikkingen voorbereidt. Hierover moge eerst een zeer korte uiteenzetting volgen, waarna de illustratie aan de hand van het concrete voorbeeld zal worden uitgewerkt.

Genoemde artikelen van het EEG-Verdrag verbieden overeenkomsten tussen ondernemingen en onderling afgestemde handelwijzen die de concurrentie vervalsen en de handel tussen lidstaten ongunstig beïnvloeden, resp. het misbruik van een machtspositie door een of meer ondernemingen, waardoor eveneens die handel tussen lidstaten ongunstig wordt beïnvloed. De Europese Commissie kan in individuele gevallen vaststellen dat dit verbod van toepassing is. Sommige overeenkomsten en onderling afgestemde han-

delwijzen (hierna samen mededingingsregels te noemen) kunnen echter door haar worden goedgekeurd (formeel: vernoemd verbod neergelegd in artikel 85, lid 1, kan buiten toepassing worden verklaard), indien zij voldoen aan de vier door artikel 85, lid 3, gestelde criteria, t.w. ten eerste dat zij bijdragen tot de verbetering van de productie of van de verdeling van de produkten of tot verbetering van de technische en economische vooruitgang; ten tweede dat verbruikers een billijk aandeel in de daaruit voortvloeiende voordelen ontvangen; ten derde dat alle concurrentiebeperkingen voor het bereiken van voorgaande positieve resultaten onmisbaar zijn; ten vierde dat niet voor een wezenlijk deel van de betrokken produkten de mededinging wordt uitgeschakeld.

1) Dr. J. M. H. Huynen, *Trends in trade fairs*, Het land van Valkenburg, Valkenburg, 1973, 372 blz., f. 95.

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Procentuele verandering											
productieprijs	1,9	2,5	4,4	6,5	5,2	5,4	3,5	3,3	5,3	5,0	6,9
consumtieprijs	2,2	2,6	3,8	6,8	4,2	5,4	3,5	2,3	6,5	4,4	7,8
verschil	- 0,3	- 0,1	0,6	- 0,3	1,0	0	0	1,0	- 1,2	0,6	- 0,9
verandering in de ruilvoet	- 0,3	0,3	0,9	- 0,2	1,5	- 0,6	0,1	1,9	- 1,6	- 2,9	- 2,1

P_{ij} : procentuele prijsverandering van de produktie

P_c : procentuele prijsverandering van de consumptieve bestedingen

Deze parallelliteit tussen het prijsverschil $P_{ij} - P_c$ en $P_e - P_m$ moge ook blijken uit de tabel. De parallelliteit wordt doorbroken in het jaar 1970 als gevolg van het uit de pas lopen van de investeringsprijs.

Een belangrijk ruilvoetverlies kan derhalve tevens een aanzienlijk verschil tussen produktieprijs en consumtieprijs betekenen. Een en ander kan consequenties voor de categoriale inkomensverdeling hebben. De in het verleden gehanteerde politiek bij de loononderhandelingen ten aanzien van de prijzen kwam bijna altijd neer op het bieden van een volledige compensatie aan werknemers. Opvallend hierbij is dat men kennelijk uitgaat van een deflator die slechts relevant is voor één partij t.w. de werknemers. Aan werkgeverszijde speelt een andere prijsdeflator een rol nl. de prijs van de produktie 2). Uit bovenstaande tabel blijkt dat in het verleden de verschillen nooit erg groot zijn geweest 3). De verschillen tussen beide prijsindices zijn van invloed op het loonaandeel. Nemen we aan, dat de arbeidsproductiviteits-toename in een of andere vorm aan werknemers wordt doorgegeven en de gestegen consumtieprijzen volledig worden gecompenseerd, dan zal het loonaandeel toenemen met het verschil $P_c - P_{ij}$. Een ruilvoetverlies van 6% betekent der-

halve bij volledige prijscompensatie een toename van de arbeidsinkomensquote van ongeveer 3%. Voor het winst-aandeel betekent dit globaal een daling van ongeveer 9%. De rendementen komen hiermede opnieuw onder druk te staan, met als gevolg een nadelige invloed op de werkgelegenheid. Dalende rendementen tasten immers de investeringsneiging aan, met als gevolg minder uitbreiding van de capaciteit of een te geringe creatie van nieuwe arbeidsplaatsen.

Voor een kabinet voor wie behoud van werkgelegenheid de centrale doelstelling is, zal stabilisering van de arbeidsinkomensquote een afgeleid streven dienen te zijn. Het lijkt daarom verstandig de prijscompensatie zo te verdelen over de inkomensklassen dat deze voor de gemiddelde werknemer niet boven de produktieprijs uitgaat. Voor sommigen kan dit nog steeds een behoud van koopkracht betekenen, voor anderen een stapje terug.

P. B. de Ridder
W. C. Verbaan

2) In feite de opbrengst per eenheid toegevoegde waarde.

3) In feite speelt in het onderhandelingsproces een andere consumtieprijs een rol nl. de prijs van de gezinsconsumptie. Het verschil met de prijs van de consumptieve bestedingen is echter gering.

Procedure; voorbereidende fase

Wanneer de Commissie een individueel geval voorgelegd krijgt of zich ambtshalve daarmee bemoeit, moet de toepasbaarheid van de verbodsriteria en van de eventuele goedkeuring door de daarvoor bevoegde diensten worden onderzocht. Deze doen dat op de volgende wijze.

Indien het gaat om mededingingsregels moet de juiste inhoud en de werking daarvan worden vastgesteld. Dit betekent dat alle teksten die verplichtingen bevatten die de concurrentie tussen de betrokken ondernemingen kunnen vervalsen of die dezelfde uitwerking hebben op andere ondernemingen eerst moeten worden overgelegd. De Commissie-ambtenaren trachten dan de doelstellingen en de toepassing van de regeling te begrijpen tot in de laatste details. Daar dit nooit op grond van de lectuur van de teksten mogelijk is, worden schriftelijk aan de deelnemende ondernemingen vragen over de interpretatie gesteld. Volgens de bepalingen van de eerste verordening over de toepassing van de artikelen 85 en 86 van het EEG-Verdrag, t.w. Verordening No. 17 van 6.2.1962, moeten deze vragen juist en volledig beantwoord worden (op details van deze Verordening en de mogelijkheden om in eerste instantie antwoorden te weigeren, die in een volgende procedure-fase toch gegeven moeten worden, wordt hier verder niet ingegaan). Indien na de eerste inlichtingen-uitwisseling de interpretatie nog niet duidelijk is volgen andere verzoeken om inlichtingen en, meestal, één of meer gesprekken met de betrokkenen, totdat geen twijfels meer over zijn.

Dan moet de economische situatie van de bedrijfstak en van de betrokken markt onderzocht worden om te kunnen beoordelen welke uitwerking de mededingingsregelingen daar hebben. Het gaat daarbij om vragen als: hoe en in welke mate wordt de concurrentie verhinderd, beperkt of vervalst; wat zijn de betrokken producten of diensten; wat zijn hun karakteristieke eigenschappen en wat is datgene wat hen van andere producten en diensten onderscheidt (substitutie-concurrentie); wat zijn de toepassings- en gebruiksmogelijkheden; zijn er industriële eigendomsrechten en wat is het belang daarvan; wie en hoe belangrijk zijn de concurrenten; wat zijn de marktaandeelen van deelnemers en andere ondernemingen; wie zijn de leveranciers en wie zijn de klanten; hoe sterk zijn zij tegenover de deelnemers en hoe wordt hun positie door de mededingingsregeling beïnvloed? In het geval dat machtsposities moeten worden onderzocht, worden diezelfde soort vragen gesteld, uiteraard toegespitst op de bijzondere problematiek van deze marktform.

Terzelfder tijd worden de markt en de economische karakteristieken van de concurrentie onderzocht met gebruikmaking van de studiedienst waar het Directoraat-Generaal van de Concurrentie over beschikt, met behulp van de diensten van de nationale autoriteiten van de lidstaten en door studieopdrachten aan gespecialiseerde organisaties. Verder wordt contact opgenomen met door de mededingingsregeling geïnteresseerde derden: concurrenten, leveranciers, afnemers. Tenslotte worden verificaties verricht door de Directie Inspectie van genoemd Directoraat-Generaal, vaak met medewerking van de controle-diensten van de lidstaten.

Procedure; besluitvorming

Eerst wanneer in deze voorbereidende fase over al deze aspecten en alle andere, die voor het onderzochte geval van belang zijn, opheldering is verschaft en derhalve over de werking van de mededingingsregeling of van de machtspositie duidelijkheid bestaat, wordt tot de rest van de procedure, de besluitvorming, overgegaan, t.w. het verzenden van punten van bezwaar, indien de onderzochte praktijken niet in overeenstemming zijn met de bepalingen van artikel 85 en 86; het beantwoorden van deze punten van bezwaar en, indien partijen daarom verzoeken, een hearing voor de daartoe aangewezen Commissie-ambtenaar; een publikatie in

het Publikatieblad van de Gemeenschappen van het essentiële gedeelte van de mededingingsregeling indien de Commissie overweegt een gunstige beschikking te nemen, d.w.z. indien zij van plan is bij beschikking vast te stellen dat de verichtingen van de deelnemers niet onder artikel 85 of 86 vallen of indien zij een goedkeuring ingevolge artikel 85, lid 3, wil geven; de consultatie van het Adviescomité voor mededingingsregelingen en machtsposities, waarin deskundige ambtenaren van de lidstaten zitting hebben; het voorstellen van de beschikking aan de Commissie, die als college de beschikking treft.

De voorbereidende fase, nl. het onderzoek van de zaak, de instructie, duurt gewoonlijk een jaar, in moeilijke gevallen aanzienlijk langer; de besluitvorming, in bovenvermelde zin, kan ook een jaar in beslag nemen. Gedurende de besluitvormingsfase is het mogelijk gedragingen, die in strijd met het verdrag zijn, te wijzigen om tot een gunstige beschikking van de Commissie te komen. Een gunstige beschikking is alleen mogelijk in de gevallen dat door relatief geringe wijzigingen tijdig bij de Commissie aangemelde mededingingsregelingen zo aangepast kunnen worden dat een negatieve verklaring of een goedkeuring verkregen kan worden. In vele gevallen gaat de Commissie over tot seponering zonder dat een beschikking volgt. Dit is echter niet mogelijk, indien het gaat om misbruik van een machtspositie of om mededingingsregelingen die niet goedgekeurd kunnen worden. Tenslotte zijn beschikkingen noodzakelijk indien aan de partijen in een mededingingsregeling volgens artikel 8 van Verordening No. 17, voorwaarden en verplichtingen opgelegd moeten worden.

Jaarbeurzen en tentoonstellingen; beschikkingen

Op het gebied van het jaarbeurswezen en gespecialiseerde tentoonstellingen heeft de Commissie twee beschikkingen getroffen, die in het bovenvermelde proefschrift worden aangevallen, nl. „Europese tentoonstellingen van werktuigmachines” van 13.3.1969 (Publikatieblad No. L 69 van 20.3.1969) en „Cematex” van 18.6.1971 (P.B. No. L 161 van 19.7.1971) betreffende textielmachines. De Europese organisaties van producenten van deze twee soorten machines organiseren eens in de twee, resp. vier jaren een gespecialiseerde tentoonstelling waar alleen fabrikanten van deze machines en toebehoren worden toegelaten. De deelnemers moeten een verklaring tekenen dat zij in het jaar van de EEMO (Exposition européenne de machines-outils), die eens in de twee jaar plaatsvindt, en in het jaar van de ITMA (Internationale Textil-Maschinen Ausstellung) en in het jaar vóór de ITMA, die eens in de vier jaar gehouden wordt, direct noch indirect machines tentoon zullen stellen op enige andere beurs, tentoonstelling of salon gehouden in de leden-landen van de Europese comités die de tentoonstellingen organiseren. In de overige één, resp. twee jaar is iedereen vrij te exposeren waar hij wil.

De Commissie erkende dat het tentoonstellingsverbod een concurrentiebeperking is, die onder artikel 85, lid 1, valt omdat in de verbodsjaren:

1. alle andere organisatoren van tentoonstellingen en jaarbeurzen dan die waar de EEMO of ITMA wordt gehouden uitgesloten zijn van de mogelijkheid als publiciteit voor hun manifestaties het tentoonstellen van de betrokken machines teannonceren;
2. de commerciële hulpkrachten van fabrikanten van machines (importeurs, vertegenwoordigers, alleenverkopers enz.) verhinderd worden deel te nemen aan beurzen of tentoonstellingen die plaatsvinden binnen het gebied van hun economische werkzaamheid en waar zij beter in contact zouden kunnen treden met hun potentiële kopers;
3. deelneming aan de EEMO, resp. ITMA door iedere belangrijke fabrikant als een noodzaak wordt gezien, en de mogelijkheid om door presentatie van zijn productie op andere exposities de mogelijkheid om door middel daarvan transacties af te sluiten wordt afgesneden.

De Commissie meende verder dat de voordelen van de expositiereglementen groter waren dan de nadelen van de concurrentiebeperking. Zij ging daarbij uit van de volgende door haar vastgestelde tendenties:

- a. in de eerste plaats stijgen aantal en frequentie van deze manifestaties in alle landen, vooral ten gevolge van het belang dat de beurzen en tentoonstellingen uit een oogpunt van reclame voor de afzet der produkten hebben;
- b. vooral voor kleine en middelgrote ondernemingen vormen de beurzen en tentoonstellingen een onmisbaar middel voor marktonderzoek zowei bij de verkoop als bij de aankoop;
- c. het internationale karakter van de beurzen en tentoonstellingen komt van jaar tot jaar meer op de voorgrond te staan en gevallen van een zuiver nationale beurs of tentoonstelling zijn heden ten dage zeldzaam. Dit is o.a. een gevolg van de toenemende vervechting der markten;
- d. al zijn de stromingen naar gelang van het peil van economische ontwikkeling der verschillende landen verschillend, toch valt op te merken dat er een steeds duidelijker voorkeur optreedt voor gespecialiseerde manifestaties boven die welke een algemeen karakter hebben. Zelfs de algemene beurzen worden trouwens meer en meer tot groeperingen van gespecialiseerde beurzen; dit is in de eerste plaats het geval in bedrijfstakken die op zichzelf geen speciale manifestaties rechtvaardigen. Bovendien dient rekening te worden gehouden met het feit dat iedere bedrijfstak een steeds groter wordende oppervlakte vereist om een assortiment van produkten tentoon te stellen dat voldoende representatief is; het is derhalve steeds moeilijker om op eenzelfde beurs alle branches te zamen te laten tentoonstellen die daar vroeger vertegenwoordigd waren.

Verdere overwegingen van de Commissie

Zij overwoog daarna, dat de concentratie van het aanbod in tijd en plaats de mogelijkheid verschaft dat producenten en kopers een compleet overzicht verkrijgen over het gehele aanbod en er voor beide groepen bovendien door deze concentratie aanzienlijke besparingen optreden wat expositie-, reis- en verblijfkosten betreft. De concentratie van het gehele aanbod op een plaats heeft een innovatie-effect op de technische ontwikkeling, want, wil men op dergelijke massale manifestaties opvallen, dan moet men wat bijzonders aanbieden. Voor de beurzen geldt, dat zij er in het algemeen bepaalde nadelen van ondervinden, maar de ontwikkeling naar grote branche-gewijze tentoonstellingen, in plaats van de vergaande versnippering in het verleden, past in de algemene ontwikkeling van het jaarbeurswezen. Wat hulpkrachten betreft overwoog de Commissie dat gewoonlijk de belangen van fabrikanten en hulpkrachten samenvallen en dat laatstgenoemden (indien zij zelf al niet op de stand van de fabrikant staan) althans indirect voordeel van de aanwezigheid op de EEMO resp. ITMA van de door hen verkochte machines hebben. Tenslotte is de helft van de jaren vrij en kunnen beurzen en fabrikanten en hun hulpkrachten in die vrije jaren op tentoonstellingen zoveel publiciteit maken voor deze produkten als zij willen, waardoor de nadelen van een te star systeem worden vermeden en andere jaarbeurs- en expositieinstallaties dan die van Hannover, Parijs, Milaan en Brussel, die alleen groot genoeg zijn om deze massale manifestaties te ontvangen, niet van de tentoonstelling van machines in de vrije jaren uitgesloten worden. Een uitschakeling van de concurrentie vindt dus niet plaats. Het zijn deze beschikkingen, die in hoofdstuk 8: The EEC and its implications for the Trade Fairs and Exhibitions worden gekritiseerd.

Vragen over juridische problemen

In deze kritiek zijn er in de eerste plaats enige juridische problemen, die bij lezing vragen opwerpen. De schrijver

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

schijnt, zonder nadere explicatie, de per se en de rule-of-reason doctrine van het Amerikaanse anti-trust recht op het Europese recht toe te passen (blz. 163: „the European Commission did not recognize the per se character and treated the request as a rule of reason case”). Dan zegt, of op zijn minst genomen, suggereert hij, dat de EEMO- en ITMA-reglementen bijv. in Duitsland en Frankrijk op grond van het nationale kartelrecht per se verboden zijn; deze verboden zijn echter aldaar ook vóór het inwerkingtreden van het Europese mededingingsrecht nooit uitgesproken. Vervolgens wordt betoogd dat de door de Commissie goedgekeurde mededingingsregelingen aanleiding kunnen zijn tot schadevergoedingsacties in de lidstaten, hetgeen betekent dat nationale rechters een mededingingsregeling als in strijd met artikel 85, lid 1, zouden kunnen verklaren, nadat de Commissie deze op grond van artikel 85, lid 3, heeft goedgekeurd. Hij vermeldt niet dat dit uitgesloten moet worden geacht sinds het arrest 14/68 Walt Wilhelm van het Europese Hof van Justitie waarin het Hof zegt dat het tegen de gemeenschapsrechtsorde zou indruisen indien het de lidstaten, dus ook de rechtbanken, geoorloofd zou zijn maatregelen te treffen die de praktische werking van het Verdrag zouden ondermijnen. Sterker nog, hij beweert dat in Nederland beroep tegen de beschikking van de Commissie bij de minister van Economische Zaken kan worden aangetekend („An appeal could be made to the Ministry of Economic Affairs”), waarbij er aan voorbij wordt gezien dat de enige beroepsinstantie het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen is. Dit alles kan zijn lezers wel op heel verkeerde paden brengen.

Wat beperking van de concurrentie betreft vermeldt de schrijver op blz. 161 dat de Commissie deze onderzocht heeft voor de organisatoren van beurzen en voor de fabrikanten; hij laat de hulpkrachten weg, hetgeen, zoals hiervoor gezegd is, onjuist is. Op blz. 166 zegt hij dan, in zijn visie terecht: „It is not clear whether the Commission realized that the result was a second limitation i.e. the middle men were limited in their competition and were *detrimentally affected*”. Hier vraagt men zich zelfs af of de heer Huynen de beschikking wel gelezen heeft. In II, 2 b EEMO argumenteert de Commissie uitvoerig dat deze concurrentiebeperking voor de hulpkrachten bestaat, in III 1, b, cc EEMO dat deze concurrentiebeperking, zoals boven eveneens gezegd, de goedkeuring niet in de weg staat en in I. 6 dat de importeurs van werktuigmachines die over deze situatie opmerkingen hadden gemaakt na uitleg door de Commissie hadden erkend dat de uit tentoonstellingen van de werktuigmachines op de EEMO voortvloeiende voordelen ook voor hen gelden en dientengevolge hun standpunt niet hadden gehandhaafd. De, zoals boven omschreven, nauwkeurige werkwijze van de Commissie in de analyse van de betrokken sector en van de uitwerkingen van concurrentiebeperkingen op leveranciers (i.c. beurzen) en afnemers (i.c.

hulpkrachten en klanten) kan niet anders dan tot resultaat hebben dat dit probleem grondig is onderzocht, door briefwisseling en gesprekken met de betrokken groeperingen.

Economische analyse; monopolie en boycot

In de economische analyse gaat de auteur uit van het onderzoek van de jaren waarin het tentoonstellingsverbod geldt. Hij zegt dat er een tweezijdig monopolie ontstaat; aan de zijde van aanbieders van tentoonstellingsruimte is dit een van de vier grote beurzen in de gemeenschappelijke markt van de zes en aan de zijde van de vragers het tentoonstellingscomité van de producenten. Het tentoonstellingsreglement leidt tot een monopoliepositie van de laatsten en tot een boycot van de eersten, met uitzondering van de jaarbeurs waar de EEMO, resp. ITMA gehouden wordt. Iets meer genuanceerd is de mening van de enige geciteerde auteur Dr. Kirchstein (WuW 1969, blz. 414 e.v.), die alleen het standpunt van de Commissie inzake de uitschakeling van de concurrentie kritiseert en overigens de beoordeling door de Commissie onderschrijft.

Op dit punt moge kort ingegaan worden. Kirchstein zegt dat de Commissie terecht naar voren brengt dat de jaarbeursorganisatoren in de verbodsjaren gehinderd worden om, onder de troeven die zij voor de publiciteit van hun manifestaties in handen hebben, vrij te beschikken over de werktuigmachines die op de EEMO zijn tentoongesteld. Zij zou echter niet gezien hebben dat de „Nachfragewettbewerb“ van de producenten en hulpkrachten naar de dienstenverlening door die organisatoren wordt beperkt. Dit is een typisch Duits juridisch discussiepunt: moet niet alleen de concurrentie die over de vragers loopt in aanmerking worden genomen? De Commissie maakt echter niet dit fijne onderscheid in aanbod- en vraagconcurrentie, maar behandelt het verschijnsel in zijn totaliteit en zegt: „Het gevolg van de inperking van de handelsvrijheid van iedere organisator van beurzen of tentoonstellingen in de EEG-landen in de jaren waarin de EEMO plaatsvindt is derhalve een aanmerkelijke beperking van de mededinging op de markt voor deze diensten“. Naar onze mening omvat markt aanbod en vraag en indien de heer Huynen op blz. 165 zegt dat het opmerkelijk is dat de Commissie niet ingaat op de inperking van de vraagconcurrentie voor de dienstverlening van de organisatoren dan schrijft hij een suggestieve zin, maar hij legt niet de vinger op een economisch probleem, maar op een, naar de mening van schrijver dezes, voor de economische problematiek irrelevant Duits juridisch probleem.

Terugkerend naar monopolie en boycot. Deze termen kan men, zo men wil, gebruiken, maar dan alleen voor de verbodsjaren en in zoverre de machine-producenten aan de EEMO/ITMA deelnemen. Dit is ook juist de reden waarom de Commissie meende dat artikel 85, lid 1, van toepassing is. Maar artikel 85 verbiedt niet iedere concurrentiebeperking; volgens lid 3 kunnen vrijstellingen van het verbod verleend worden, mits o.a. de concurrentie niet wordt uitgeschakeld. Dit nu is een breder criterium dan de concurrentiebeperking van het eerste lid. Te dien aanzien overwoog de Commissie dat er ook vrije jaren moesten zijn, waarin én beurzen, én producenten én hulpkrachten vrij moesten zijn in het tentoonstellen waar zij wilden „waardoor de nadelen van een te star systeem werden vermeden“. Bij de ITMA's was dit niet het geval; uitgesloten waren drie jaren en voor het vierde jaar gold een aanbeveling van de producentenorganisaties aan hun leden zich eveneens van exposeren te onthouden. Daarom heeft de Commissie in dit geval punten van bezwaar gestuurd naar het Europese organisatie-comité met de eis dat het verbod slechts voor twee jaar mocht gelden. Dit staat te lezen in de beschikking ITMA, maar het feit wordt in het onderhavige werk niet vermeld. Toen dus vaststond dat deze regeling verboden zou worden heeft de ITMA toegegeven, waarbij te bedenken valt dat het secretariaat van het Europese comité zich in Zwitserland bevindt, dat de Commissie-eis ook

geldt als de ITMA in Bazel wordt gehouden en dat niet-communautaire landen als Zwitserland en Engeland in het comité zitting hadden.

De Commissie heeft in haar beschikkingen ook onderstreept dat leden van fabrikantenorganisaties en niet-leden vrij zijn de EEMO, resp. ITMA te kiezen of andere manifestaties. Alleen als men aan de Europese tentoonstellingen deelneemt bestaat er een verbod. Iedere fabrikant is dus vrij voor zichzelf en zijn hulpkrachten andere tentoonstellingen en jaarbeurzen te prefereren, indien die voor zijn afzetpolitiek van meer belang zijn dan deelneming aan de Europese expositie. De Commissie heeft dan ook uitdrukkelijk geconstateerd dat van die keuze gebruik wordt gemaakt.

Tenslotte overwoog de Commissie dat dus jaarbeurzen e.d. niet uitgesloten waren van de mogelijkheid werktuig- of textielmachines te exposeren en er dus geen monopolie of boycot van een machtspositie was. Dit steunt verder op de overweging dat het tentoonstellen van een produkt op een beurs of expositie slechts één van de middelen is voor het in de handel brengen van die machines, zodat ook onder dit gezichtspunt de keuze aan EEMO/ITMA deel te nemen de mededinging tussen de producenten niet uitschakelt. Wat dit laatste betreft kan men twisten over de zienswijze van de Commissie en de heer Huynen geeft als zijn mening te kennen (blz. 166/167) dat er nauwelijks een substituuut is voor de Europese tentoonstellingen. Daarmee geeft hij meteen de reden aan, ongewild, waarom de kleinere en allerkleinste tentoonstellingsorganisaties, die wel kleinere stands voor machines in de vrije jaren en van de producenten die niet aan EEMO/ITMA deelnemen kunnen opnemen, nooit kunnen concurreren met deze Europese machinententoonstellingen. Alleen Hannover, Milaan, Parijs en Brussel, en nu Londen, zijn in de Gemeenschappelijke Markt in staat deze manifestaties te ontvangen en de Commissie heeft ook hieraan haar aandacht besteed en gezegd dat zij om beurten in deze steden wordt gehouden (1, 4 EEMO) en dat de mogelijkheid om andere installaties te gebruiken op geen enkele wijze wordt uitgesloten (11, 3 EEMO), zodat dus ook de concurrentie tussen de grote jaarbeurzen niet wordt uitgeschakeld.

De kleine ondernemingen

Verder betoogt de auteur dat kleine ondernemingen grote nadelen hebben in de concurrentiestrijd met de grote en dat innovatie vaak van hen uitgaat, waarmee de Commissie het blijkens al haar uitlatingen eens is. Dan volgt de overweging dat de deelneming aan de Europese tentoonstelling voor de kleine ondernemingen duurder is dan voor de grote omdat zij hun machines over grotere afstanden moeten vervoeren dan de multinationale ondernemingen die overal hun dochterondernemingen hebben. Dit zou alleen juist zijn indien men veronderstelt dat grote ondernemingen de oeconomiche bedrijfspolitic volgen al hun machines onverschillig waar zij maar een dochteronderneming hebben te bouwen in plaats van de gehele produktie of die van series machines op één plaats te concentreren.

Erger is dat hij twee dingen vergeet. In de eerste plaats behoeven de kleine ondernemingen niet aan een EEMO/ITMA deel te nemen; indien zij het doen is dat omdat het voor hen economisch voordelig is dat te doen, resp. omdat dit past in hun marketing politiek. En als zij deelnemen behoeven zij niet te vrezen dat de groten in de verbodsjaren bij hen in de buurt op tentoonstellingen komen, wat hen zou dwingen daaraan ook deel te nemen en hun kosten, d.w.z. die van de zwakkeren, op te drijven.

In de tweede plaats zijn de beschikkingen van de Commissie nog minder instrumenteel om de kleinere ondernemingen te dwingen aan EEMO/ITMA deel te nemen. De auteur vraagt zich in dit verband af, of het concurrentievoordeel van de innovatiekracht van de kleine onderneming niet wordt opgeheven door andere nadelen van hun omvang ten opzichte van de multinationale ondernemingen als bijv. door de in de

vorige alinea vermelde hogere transportkosten. Hij concludeert dat er een verschil in de kostenstructuur is tussen de kleine en de multinationale onderneming. Dan volgt kernachtig: „It is hardly conceivable that that was the intention of the European Commission. when they granted the exemption”. Suggestie: de Commissie heeft niet gezien dat de kleine onderneming nadelen ondervindt van de deelneming aan de EEMO. Niets is minder waar; wederom: als de kleine onderneming uit marketingoverwegingen wil deelnemen hindert niets haar dit te doen, wil zij niet, dan evenmin. De beschikkingen van de Commissie hebben in ieder geval geen enkele invloed op deze commerciële beslissing over deelneming, zij dwingen tot niets, zij constateren alleen dat, als men deelneemt de bijkomende voorwaarden concurrentiebeperkend zijn, maar dat deze ook tot rationalisering en kostenvermindering voor alle deelnemers en hun klanten, groot en klein, leiden.

Innovatie en investeringsbeslissing

Tenslotte valt de auteur op een ander punt aan. De periode tussen uitvinding en toepassing wordt steeds korter. Voor de fotografie was deze 112 jaar (tussen 1727 en 1839), voor de transistor 5 jaar (tussen 1948 en 1953). Een paar jaar na de EEMO-beschikking die op tweejaars-perioden betrekking had kwam de ITMA-beschikking die op vierjaars-perioden betrekking had. „This is in linear connection an increase by factor 2”. Wederom zeer suggestief! M.a.w. de volgende keer zegt de Commissie 8 jaar. De auteur vergeet dat de Commissie individuele gevallen onderzoekt en daarbij tot de overtuiging is gekomen dat de technische ontwikkeling op het gebied van de textielmachines inderdaad langzamer is dan bij werktuigmachines en dat investeringsbeslissingen zich over een veel langere periode uitstrekken. Uiteraard beweerden de organisatoren dit, maar elke beweging wordt, zoals eerder gezegd, door de ambtenaren van de Commissie geverifieerd. Zij zijn van de juistheid van de beweringen overtuigd geraakt door de contacten die zij met de afnemers, de verschillende sectoren en fabrikanten van de textielindustrie hebben gehad. Dus de redelijkheid van die periode van vier jaar is wel degelijk serieus geverifieerd. Dat overigens eerst de EEMO en toen de ITMA kwam is puur toevallig; in het eerste geval waren er klachten van importeurs, dus werd daaraan de prioriteit gegeven.

Afweging van belangen

Hieraan moet, verder, voor een goed begrip weer een opmerking worden toegevoegd. De Commissie beslist in individuele gevallen. Haar opvattingen over jaarbeurzen en tentoonstellingen zijn dus onvoldoende door de twee beschikkingen aan het licht gekomen. Een ding moge duidelijk gesteld worden: de EEMO/ITMA-beschikkingen zijn genomen voor deze produkten. Indien men hetzelfde zou doen voor bijv. speelgoed, onderwijsmateriaal, lederwaren, kan men er van verzekerd zijn dat beperkingen in verband met één Europese tentoonstelling in een geheel ander daglicht komen te staan, omdat de markt aan aanbod- en vraagzijde geheel anders gestructureerd is dan in het geval van investeringsgoederen. Eventuele beschikkingen zouden dan ook anders uitvallen.

Wat verificatie van belangen en standpunten betreft moet nog vermeld worden dat, zoals ook uit dit proefschrift blijkt, vertegenwoordigers van jaarbeurzen en tentoonstellingen meer en meer actie voeren tegen de eerste beschikkingen van

de Commissie op dit terrein. Daarover nog het volgende. Bij de instructie van het EEMO-geval hebben de ambtenaren van de Commissie contact opgenomen met de representatieve organisatie van de jaarbeurzen, de Union des Foires Internationales, die ondanks aandringen toen niet heeft gereageerd. Tegelijkertijd hebben de ambtenaren in alle delen van de Gemeenschappelijke Markt contacten gehad met jaarbeursorganisaties die zij uitgezocht hadden en die niet de belangen van de grote jaarbeurzen vertegenwoordigden. Daardoor hebben zij een duidelijk inzicht gekregen in hun problematiek en hun opvattingen o.a. over het tentoonstellen van machines. Met dit alles is bij het treffen van de beschikkingen rekening gehouden.

Na al deze voorbereidingen is het niet verwonderlijk dat noch van de zijde van de organisatoren van jaarbeurzen en tentoonstellingen noch van de zijde van de afnemers enigerlei reactie is gekomen toen de Commissie door een publikatie in het Publikatieblad van de Gemeenschappen van haar voorname een gunstige beschikking te treffen blijk gaf en daarbij geïnteresseerden opriep hun commentaar te geven.

In dit licht moet gezien worden de laatste hier te behandelen opmerking van de auteur in zijn slotparagraaf, die de doorslag heeft gegeven om dit artikel te schrijven. Nadat hij gezegd heeft dat de producentencomités een onvergelykbare ervaring hebben opgedaan in het organiseren van tentoonstellingen volgt de suggestieve zin: „Possessing a permanent representative, with an expert staff at Brussels, it is not surprising that their taking action led to results which, without the said circumstances would have been utterly unthinkable”. Dit is voor de goede verstaander duidelijke taal.

Samenvatting

Samenvattend kan gesteld worden dat de auteur voor degenen die in hun marketing mix de deelneming aan jaarbeurzen en tentoonstellingen hebben opgenomen de vrijheid eist dat te doen wanneer, hoe en waar zij willen. Dit is vanuit het standpunt van de organisatoren van die manifestaties begrijpelijk. Hierbij dient opgemerkt te worden dat zij hun diensten ten behoeve van anderen verlenen en indien de belangen van die anderen verschillen van de hunne heeft de Commissie daar rekening mee te houden, zonder de essentiële belangen van de dienstverleners uit het oog te verliezen. Het is een moeilijke afweging van het instandhouden van het door het Verdrag gewilde concurrentieregime enerzijds (hetgeen niet is de atomistische concurrentie zoals de auteur ten onrechte in zijn economische analyse meent) en van de belangen van alle geïnteresseerde groeperingen anderzijds.

Had de auteur alleen het belang van de jaarbeurzen sterker beklemtoond dan de Commissie vanuit haar opdracht kon doen dan was dit zijn goed recht. Maar nu voegt hij aan een consciëntieus en waardevol werk een hoofdstuk toe dat opvalt door onvolledigheid, verkeerde voorstelling van zaken en suggestieve opmerkingen. Het werpt blaam op de wijze waarop de Commissie procedures hanteert, op de werkzaamheid van haar ambtenaren, op het afwegen van de verschillende belangen door de Commissie. Dit alles is des te erger daar het in het Engels gestelde boek zonder twijfel als een standaardwerk de wereld ingaat en in de kringen van jaarbeurzen en overal bij tentoonstellingsorganisatoren de door de auteur blijkbaar gewilde verontwaardiging over de door de Commissie getroffen beschikkingen zal opwekken.

G. J. Linssen

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Recht en economie

DR. S. W. COUWENBERG*

Hoewel recht en economie zowel in theoretisch als in praktisch opzicht steeds meer met elkaar te maken hebben, is er, althans in ons land, betrekkelijk weinig theoretische aandacht aan deze relatie gewijd. Een van de weinigen, die zich hier theoretisch mee heeft bezig gehouden, is Prof. Mr. J. Valkhoff 1). In deze bijdrage worden enkele korte kanttekeningen bij deze relatie gemaakt in de hoop dat deze tot verdere bezinning te dien aanzien aanleiding zullen geven.

Ten aanzien van de relatie in kwestie kunnen de volgende drie vragen aan de orde worden gesteld.

1. *Wat is de samenhang tussen juridische ordeningen en economische verschijnselen in de samenleving?*
2. *Hoe verhouden zich de juridische en economische wetenschap tot elkaar en hoe is hun relatie in het wetenschappelijk onderwijs?*
3. *Is het mogelijk te komen tot een economische analyse en waardering van juridische instituties, structuren en procedures?*

Bij ieder dezer vragen zou ik een korte opmerking willen maken.

Osrose

Vooraf onder invloed van het marxisme is in de 20e eeuw de opvatting, dat er een samenhang is tussen economische verschijnselen en juridische ordeningen, met name tussen de economische en juridische structuur van een bepaalde politieke samenleving, gemeengoed geworden. Deze samenhang komt ook duidelijk tot uiting in het vraagstuk betreffende de verhouding tussen de economische stelsels van Oost en West en in de zgn. convergentie-theorie, die te dien aanzien is opgesteld, inhoudende een naar elkaar toegroeien van die verschillende economische stelsels onder invloed van de industriële ontwikkeling die zij gemeen hebben 2). Helaas is de juridische dimensie van het vraagstuk in kwestie theoretisch nog weinig of niet onderzocht, hoewel dit toch bijzonder belangwekkend is. Donner volstaat in zijn bewerking van het bekende Handboek van het Nederlandse staatsrecht van Van der Pot met een uiterst summier commentaar op de convergentie-theorie 3). Weinig theoretische aandacht is ook geschonken aan de relatie tussen theorie en praktijk van het economische stelsel en het staatsrechtelijke systeem, zoals deze in het Westen in verschillende varianten functioneren. Interessant is bijv. de parallel, die te trekken valt tussen de economische theorie en praktijk van de consumenten-soevereiniteit en de staatsrechtelijke theorie en praktijk van de volkssoevereiniteit.

Is de samenhang tussen economische verschijnselen en de juridische ordeningen van de samenleving geen punt meer, over de aard dezer samenhang bestaat nog diepgaand meningsverschil. In de (neo-) marxistische benadering is er nog onvoldoende begrip voor de relatieve autonomie van het recht als ordenende factor in de samenleving en ziet men dit

nog te zeer als louter ideologisch produkt van de economische onderbouw. Meer vruchtbaar is een benadering, waarin men de relatie tussen recht en economie ziet als een wisselwerking (functioneel verband). En in het kader van de ontwikkeling van de sociale welvaarts- of verzorgingsstaat in de westerse samenleving is er sprake van een toenemende wisselwerking tussen beide, een toenemende wederzijdse conditionering. Deze ontwikkeling vindt zijn uitdrukking in twee neologismen, te weten de *economisering* van het recht en de *juridisering* van de economie. De ontwikkeling van publiek- (i.h.b. bestuursrecht) en privaatrecht wordt thans in belangrijke mate mede bepaald door economische factoren (economische machtsverhoudingen, spanningen, tendenties), terwijl in het economische proces juridische reguleringen en procedures steeds meer gewicht hebben gekregen. Een boeiende illustratie van de toenemende vervlechting van recht en economie is bijv. de wijze, waarop het Europese integratieproces zich voltrekt. De juridische aspecten van dit proces zijn eenvoudig niet te begrijpen los van de economische factoren, die op het integratieproces inwerken. Brinkhorst rekent deze factoren dan ook terecht mede tot de grondlijnen van het juridische patroon, dat zich in EG-verband ontwikkelt 4). Illustratief is bijv. ook de huidige milieuproblematiek. In het uitstekende thema-nummer, dat *Ars Aequi* onlangs aan het milieurecht heeft gewijd, wordt de nauwe samenhang tussen recht en economie duidelijk bloot gelegd 5). De osrose tussen recht en economie loopt parallel met een andere, te weten die tussen publiek- en privaatrecht (die door G. A. van Poelje al in 1931 is opgemerkt) en die tussen de publieke en private sector in de economie. Zij is het gevolg van het feit, dat het recht zich steeds meer heeft ontwikkeld tot een beleidsinstrument ter beïnvloeding van economische en andere processen.

De toenemende vervlechting van recht en economie werkt ook door in de rechtsvorming en -toepassing evenals in de rechtswetenschap waarin meer dan voorheen rekening wordt gehouden met achterliggende maatschappelijk-economische realiteiten en tendenties. We zijn hiermee gekomen aan de relatie tussen economische en rechtswetenschap. Ook hier volstaan we met een korte kanttekening.

* De auteur is hoofdredacteur-directeur van *Civis Mundi* en wetenschappelijk hoofdmedewerker staats- en administratief recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Zie J. Valkhoff, *Recht en economie*, 1967, waar naar verdere literatuur wordt verwezen.

2) Zie o.a. J. Tinbergen, De ontwikkeling der economische stelsels van Oost en West, *Oost-West*, mei 1965, idem, De toenaderingstheorie, *Maandschrift Economie*, november 1965; voorts: *On the optimal social order and an world economic policy - a discussion between Prof. Dr. J. Tinbergen and Prof. Lev. Leontiev*, 1967, Uitg. Civis Mundi, Den Haag.

3) C. W. van der Pot, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, bewerkt door A. M. Donner, 9e druk, 1973, blz. 107.

4) L. J. Brinkhorst, *Grondlijnen van Europees recht*, 1973.

5) Milieurecht, *Ars Aequi*, juli/augustus 1973.

In de rechtswetenschap raakt de juridisch-dogmatische methode met de daarbijbehorende cultus van een abstracte logica en een formalistische denktrant op de achtergrond. Er groeit meer openheid voor de politiek-sociale én economische bepaaldheid van het recht als maatschappelijk verschijnsel en daardoor ook voor een empirische benadering van het recht, gericht op de *rechtswerkelijkheid*, naast de traditionele normatieve benadering. Zodoende wordt het gemakkelijker een brug te slaan tussen de juridische, de sociale en de economische wetenschappen.

Naarmate juridische reguleringen een grotere rol spelen in het economische proces, is anderzijds voor de economie als wetenschap een belangrijke vraagstelling geworden, wat de economische effecten en repercussies zijn van deze reguleringen, hoe het juridische interventionisme economisch moet worden gewaardeerd en welke consequenties hieruit te trekken vallen t.a.v. de verdere rechtsontwikkeling (jus constituendum) m.b.t. het economische proces. Deze economische waardering kan zelfs uitmonden in de vraag, of de economische doelmatigheid een juridische wijziging van het economische systeem (de economische orde), — bijv. een terugdringen van de privé-eigendom en het particulier initiatief (de contractsvrijheid) in een kapitalistisch-georiënteerde economie — wellicht noodzakelijk maakt.

In het wetenschappelijk onderwijs zijn de economische en de rechtswetenschap voor elkaar hulpwetenschappen van zodanige importantie dat zij in de studieprogramma's over en weer een verplicht studievak (dienen te) zijn.

Op het terrein van de beleidsvorming in publiekrechtelijke en privaatrechtelijke organisaties hebben juristen en economen veel met elkaar te maken en vandaar dat zij vertrouwd moeten zijn met elkaars denktrant en referentiekader. Vaak wordt tussen beide een taakverdeling gezien in dier voege, dat de econoom naar economische nuttigheids-criteria de inhoud van het beleid invult en de jurist met behulp van zijn juridisch-dogmatische en -technische scholing de vormgeving voor zijn rekening neemt. De functie van de jurist wordt hiermee gereduceerd tot een zuiver formeel-instrumentele rol, hetgeen m.i. tekort doet aan zijn eigen inbreng in dat proces, welke meer omvat dan de loutere vormgeving.

In het kader van de toenadering tussen economische en rechtswetenschap moet tenslotte nog melding worden gemaakt van de ontwikkeling van het economische recht (economische wetgeving) als een nieuw functioneel onderdeel van de rechtswetenschap met eigen begrippen, definities, beginselen en criteria. Het is een onderdeel dat niet alleen een brug slaat tussen economie en recht, maar ook tussen privaatrecht en publiekrecht en tussen nationaal en internationaal recht. Als zodanig behoort het tot de meest geavanceerde onderdelen van de rechtswetenschap.

Is economisch recht een juridische discipline, die van toenemende betekenis wordt; daarnaast ligt er nog een studieterrain braak, dat als rechtseconomie kan worden aangeduid en tot een eigen economische discipline zou kunnen uitgroeien. Hiermee zijn we gekomen aan het laatste vraagpunt.

Rechtseconomie

Wegens het traditionele prestige van het recht en de eigen normatieve aard en betekenis hiervan is het niet gebruikelijk juridische instituties aan een economische (kosten-baten)-analyse te onderwerpen. Toch ligt hier een boeiend studieterrain voor de economie als toegepaste wetenschap. In recente staatsrechtelijke literatuur is er reeds een opening in deze richting gemaakt. Door Burkens 6) is nl. een lans gebroken voor een kritische beoefening van het staatsrecht. Hiermee wordt niet bedoeld een staatsrechtsbeoefening in ideologische of maatschappijkritische, maar in pragmatistisch-kritische zin, gericht dus op een rationele toetsing van doelstellingen en middelen. Het staatsrecht als toegepaste

wetenschap dient zich te plaatsen binnen de speelruimte van alternatieve mogelijkheden, m.a.w. zichzelf als probleemoplossing te begrijpen. Dit impliceert de bereidheid tot een rationele herwaardering van staatsrechtelijke instituties op grond van een afweging van nuttigheidsfactoren en het onder ogen zien van alternatieve mogelijkheden. Empirische informatie is uiteraard onmisbaar om deze mogelijkheden zoveel mogelijk expliciet te maken en hiervoor moet de staatsrechtswetenschap terugvallen op empirische wetenschappen. Rechtseconomie als afzonderlijke discipline zou hierbij een nuttige rol kunnen spelen. Langs deze weg zou een grotere rationalisering van juridische middelen en doelstellingen tot stand gebracht kunnen worden.

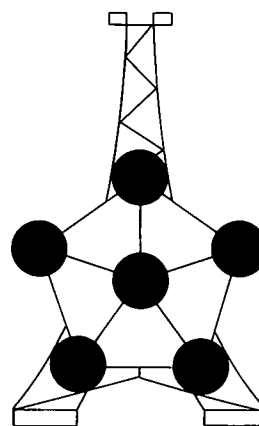
Wel moet hierbij gewaarschuwd worden tegen het streven naar een pseudo-exactheid. Ook in de economische analyse van zuiver economische verschijnselen als produktiviteit (economische groei), loon- en prijsbewegingen e.d. blijkt telkens opnieuw, dat allerlei exact-lijkende berekeningen minder exact en hard blijken te zijn dan men aanvankelijk dacht. Men dient het rationaliserings- en kwantificeringsproces t.a.v. economische en nog meer van juridische verschijnselen derhalve met een zekere betrekkelijkheid te waarderen, maar met dit voorbehoud dient wat meetbaar is, gemeten te worden. Op juridisch terrein heeft, wat dit laatste betreft, de jurimetrie met haar inschakeling van kwantitatieve methoden bij de benadering van juridische problemen reeds het spits afgebeten 7).

Al mogen o.i. economische nutsoverwegingen niet zonder meer de doorslag geven bij de juridische ordening van de samenleving, zij dienen wel voor zover mogelijk expliciet gemaakt te worden en als zodanig in het politieke waardeeringsproces mee te spelen.

S. W. Couwenberg

6) Zie M. C. Burkens, *Staatsrecht en empirische wetenschap*, 1972.
7) Zie jurimetrie-nummer van *Ars Aequi*, nr. 11, 1969.

Energie . . .

is een brandend probleem. **ESB** gaat er dan ook een speciale rubriek aan wijden.

ESB, actuele achtergrondinformatie, iedere week weer.

Voor abonnementen: tel. (010) 14 55 11, toestel 3701

Het meten van de kapitaalgoederenvoorraad

IR. A. J. OSKAM

Vele economen en beschrijvende statistici hebben zich het hoofd gebroken over het meten van de kapitaalgoederenvoorraad. De moeilijkheden, die dit werk oplevert werden zeer treffend weergegeven door Solow 1) in de zinsnede: „this is no business for a man with a sensitive stomach”.

Niet alleen het grote aantal problemen met betrekking tot afschrijving, inflatie, technische vooruitgang enz. gaven de onderzoekers handenvol werk. Fundamenteeler nog was de vraag: in welke eenheden wordt de kapitaalgoederenvoorraad gemeten. Joan Robinson 2) staat daarbij op het standpunt dat kapitaal alleen als waarde gemeten kan worden.

De waarde van een kapitaalgoed kan daarbij gezien worden als de (gedisconteerde) som van de toekomstige opbrengsten minus additionele kosten (loonkosten enz.). In termen van Van Wensveen 3) wordt kapitaal *prospectief* gemeten. Deze meetmethode houdt in, dat de gemeten kapitaalgoederenvoorraad afhankelijk gesteld wordt van verwachtingen over de toekomst.

Een andere meetmethode is de *retrospectieve* (terminologie: Van Wensveen) waarbij de kosten van een kapitaalgoed als maat worden genomen. Hoewel van nieuwe investeringen geen groot verschil tussen beide vormen van waardering te verwachten valt, geldt dit geenszins voor „oudere” kapitaalgoederen.

Na introductie van de problematiek kan overgegaan worden op een concrete meetmethode.

Wartna 4) presenteert nu in *ESB* van 23 augustus 1972 een „nieuwe” methode voor meting van de kapitaalgoederenvoorraad. Deze methode wordt daarbij gepresenteerd als zijnde vatbaar voor kritiek. Van die mogelijkheid zal hier gebruik gemaakt worden.

Als uitgangspunt kiest Wartna de Cobb-Douglas-productiefunctie:

$$(1) \quad Y_t = A L_t^\alpha K_t^{1-\alpha}$$

waarbij netto produkt (Y_t), arbeid (L_t) en kapitaal (K_t) in lopende prijzen van de periode t zijn weergegeven. Aldus is L_t de loonsom in periode t en K_t de kapitaalgoederenvoorraad 5); beide gemeten in prijzen van de periode t . De gedachtengang is nu: stel dat A en α in de loop van de tijd constant blijven, is het dan niet mogelijk K_t te vinden op grond van tijdreeksen voor netto produktie, loonsom en investeringen?

Deze vraagstelling wordt door Wartna positief beantwoord.

Met de gegevens voor twee perioden (0 en t) van Y , L , investeringen (I) en een gekozen α ($\alpha = \frac{L_t - L_0}{Y_t - Y_0}$) wordt A opgelost uit:

$$(2) \quad Y_t - Y_0 = A [L_t^\alpha K_t^{1-\alpha} - L_0^\alpha K_0^{1-\alpha}] =$$

$$A [L_t - L_0]^\alpha [K_t - K_0]^{1-\alpha} \quad (6)$$

door voor $K_t - K_0$ de gesommeerde netto investeringen $\sum_{p=0}^t I_p$ in te vullen.

De gevonden waarde van A wordt vervolgens ingevuld in:

$$(3) \quad K_0 = A^{-1/1-\alpha} \left(\frac{Y_0}{L_0}\right)^{1/1-\alpha} \quad (7)$$

Deze methode levert volgens Wartna een schatting op van de kapitaalgoederenvoorraad in de periode 0. Is echter aan de veronderstellingen omtrent α en A voldaan, dan is

$$L_\tau = \alpha Y_\tau \text{ en}$$

$$(4) \quad K_\tau = (\alpha^\alpha \cdot A)^{-1/1-\alpha} Y_\tau = c Y_\tau \quad \tau = 0, \dots, t$$

of wel de meting berust op een constante kapitaalcoëfficiënt. Een methode van Wartna 4), die door hemzelf als „minder wenselijk” werd beoordeeld 4).

Intuïtief is deze uitkomst zeker duidelijk. Onder het regime van een Cobb-Douglas-productiefunctie brengt een relatieve toename van kapitaal t.o.v. arbeid (ex-ante) geen verandering in de inkomensverdeling en is ex-post de kapitaalgoederenvoorraad weer evenredig met het netto produkt.

De meetprocedure

Welke werkwijze ligt nu verborgen achter de schijnbaar ingewikkelde formules? Daarbij wordt eerst c , als gedefinieerd in (4) berekend.

(5)

$$c = \left[\alpha^\alpha \frac{Y_t - Y_0}{[L_t - L_0]^\alpha [K_t - K_0]^{1-\alpha}} \right]^{-1/1-\alpha} = \frac{Y_t - Y_0}{K_t - K_0} \text{ en}$$

1) Robert M. Solow, *Capital theory and the rate of return*, Amsterdam, 1963, blz. 78.

2) Joan Robinson, The measure of capital: the end of the controversy, *Economic Journal*, september 1971.

3) D. M. H. van Wensveen, *De kapitaalcoëfficiënt van de Verenigde Staten*, Diss., Rotterdam, 1966.

4) J. A. Wartna, Een berekening van de kapitaalgoederenvoorraad per sector en per bedrijfstak, *ESB*, 23 augustus 1972.

5) Kapitaal en kapitaalgoederenvoorraad zullen door elkaar gebruikt worden. Bij Wartna betreft dit alleen kapitaal, voor zover bestaand uit „vaste activa”.

6) De tweede overgang in deze vergelijking geldt wanneer zowel L als K evenredig zijn met Y . Omtrent L is dit een veronderstelling: $L = \alpha Y$; voor K wordt dit bewezen in (3) en (4).

7) In het betreffende artikel van Wartna is een drukfout in deze formule geslopen.

$$(6) K_0 = cY_0$$

Aldus kan c berekend worden door de overeenkomstige getallen uit kolom 1 te delen op die in kolom 3 (zie tabel 1). Met deze kennis valt het wat gemakkelijker de werkwijze van Wartna te beoordelen.

Tabel 1. Gegevens en resultaten van Wartna voor de periode 1950-1965

	Inkomen in 1965 minus inkomens in 1950 (mln. gld.)	Loonsom in 1965 minus loonsom in 1950 (mln. gld.)	Som net-toe-investeringen 1950-1965 (mln. gld.)	Loon-som-quote α	c	K_0 (mln. gld.)
Totaal	36.718	27.238	62.704	0.742	1.708	22.583
bedrijven	2.821	1.983	2.023	0.703	0.717	2.197
Landbouw	3.600	3.094	1.449	0.859	0.403	412
Bouwnijverheid	14.662	10.951	21.585	0.747	1.472	6.924
Industrie	15.635	11.210	37.647	0.717	2.408	11.963
Diensten						

Een aantal bezwaren tegen deze werkwijze zal puntsgewijs behandeld worden.

A. De resultaten van technische vooruitgang, verandering van de hoeveelheid arbeid, inflatie en toename van de kapitaalgoederenvoorraad worden op een hoop geveegd, waarna er een „gemiddelde kapitaalcoëfficiënt“:

$$\frac{\sum_{p=0}^t I_p}{Y_t - Y_0} \text{ wordt uitgetoverd.}$$

Aan de hand van een produktiefunctie zullen we de werkwijze nu nader analyseren:

$$(7) y = v(t) F(k, l).$$

Daarbij wordt de stand van de techniek, $v(t)$, gezien als een multiplicatieve verschuivingsfactor, die gerelateerd is aan de tijd(t). De variabelen luiden nu in *volumina*, waarbij wel dezelfde (nu kleine) letters gebruikt zijn.

Uit de totale differentiaal van (7) is af te leiden:

$$(8) \frac{dy}{dk} = \frac{\partial y}{\partial k} + \frac{\partial y}{\partial l} \frac{dl}{dk} + \frac{\partial v(t)}{\partial t} \frac{dt}{dk} \frac{y}{v(t)}$$

Nu is de door Wartna geschatte coëfficiënt:

$$(9) c = a \left[\frac{\partial y}{\partial k} + \frac{\partial y}{\partial l} \frac{dl}{dk} + \frac{\partial v(t)}{\partial t} \frac{dt}{dk} \frac{y}{v(t)} \right]^{-1}$$

$$\text{waarbij } a = \frac{\lambda(y_t - y_0)}{\mu y_t - y_0}$$

$$\text{en } \lambda = \frac{\sum_{p=0}^t I_p}{\sum_{p=0}^t I_p}, \quad \mu = \frac{Y_t}{Y_t}$$

Aldus wordt alles berekend tegen prijzen van de periode 0. Stel nu voor de gedachtenvorming: geen verandering van de

hoeveelheid arbeid ($dl = 0$), van de techniek ($\frac{\partial v(t)}{\partial t} = 0$) en van het prijsniveau ($a = 1$) dan is:

$$(10) c = \left(\frac{\partial y}{\partial k} \right)^{-1}$$

en meet c de marginale kapitaalcoëfficiënt. In alle andere gevallen is niet meer duidelijk wat met c gemeten wordt 8).

Wordt in navolging van Wartna voor de produktiefunctie de Cobb-Douglas-vorm gekozen:

$$(11) y = h \cdot e^{bt} a k^{1-a}$$

dan gaat (9) over in

$$(12) c = a \left[(1-a) \frac{y}{k} + \left(a \frac{dl}{l} + b \frac{dt}{dt} \right) \frac{y}{dk} \right]^{-1}$$

Hieruit is $\frac{k}{y}$ oplosbaar wanneer de constante (procentuele) technische vooruitgang bekend is 9). Met dezelfde veronderstellingen omtrent technische vooruitgang ($b = 0$), arbeid ($dl = 0$) en inflatie ($a = 1$) als boven is de gemiddelde kapitaalcoëfficiënt:

$$(13) \frac{k}{y} = (1-a)c^{-1}$$

Hier komen de zeer slechte eigenschappen van de Cobb-Douglas-functie naar voren, indien hiermee de kapitaalgoederenvoorraad wordt gemeten. Ex-ante is de gemiddelde kapitaalcoëfficiënt $(1-a)$ maal de reciproke van de marginale kapitaalcoëfficiënt, doch ex-post verandert de, volgens de Cobb-Douglas-functie gemeten, gemiddelde kapitaalcoëfficiënt na investering niet. Dit is alleen mogelijk indien gemiddelde en marginale kapitaalcoëfficiënt aan elkaar gelijk zijn. Uit (13) is dan af te leiden $k/y < 1$; immers: $0 < a < 1$. Een weinig plausibele voorwaarde. De conclusie moet dus luiden: de Cobb-Douglas-functie is ongeschikt om uit (ex-ante) investeringen en (ex-post) grootheden als loonsom en netto nationaal produkt een schatting van de gemiddelde kapitaalcoëfficiënt af te leiden. Daarbij wordt het meetprobleem nog verduisterd door technische vooruitgang, verandering van de hoeveelheid arbeid en inflatie. Incidenteel aanvaardbare uitkomsten impliceren nog geen goed meetwerk.

De andere bezwaren kunnen in korter bestek behandeld worden.

B. Dimensioneel zijn de formules van Wartna niet consistent. Er zijn diverse prijzen in omloop. Het is alsof een fysisch werkt met vergelijkingen waarin de temperatuur soms in graden Réaumur en dan weer in graden Celsius wordt gemeten. Voor de netto investeringen zijn zelfs een vijftiental „temperatuurschalen“ in omloop.

In dit verband is het zinvol te wijzen op een ander merkwaardig verschijnsel. Wartna vindt voor de steenkoolmijnen, waar gedurende 1950-1965 de netto investeringen negatief waren, een positieve kapitaalgoederenvoorraad, terwijl $Y_{65} - Y_{50}$ ook groter dan nul is. Volgens de werkwijze van Wartna zou vergelijking (2) niet oplosbaar zijn. Bepalen we c rechtstreeks uit:

$$\frac{\sum_{p=0}^t I_p}{Y_t - Y_0}$$

dan zou de kapitaalgoederenvoorraad in 1950 negatief zijn. Dit voorbeeld illustreert tot welke resultaten metingen kunnen leiden die dimensioneel niet consistent zijn.

C. Het doet vreemd aan om bij het berekenen van de

8) Bij het niet ongebruikelijke geval van technische vooruitgang, een ongeveer constante hoeveelheid arbeid en $\lambda \leq \mu$ zal c kleiner zijn dan de marginale kapitaalcoëfficiënt. Een niet ongebruikelijke eigenschap voor de gemiddelde kapitaalcoëfficiënt.

9) Bij deze werkwijze bijv. te vinden door te meten over twee perioden, waarbij de technische vooruitgang over beide perioden gelijk wordt verondersteld. Een weinig aantrekkelijke procedure.

10) Door het gevoerde overheidsbeleid is het loonaandeel sterk verhoogd en de beloning voor grond verlaagd (pachtwet). Mede hierdoor is bij deze sector het loonaandeel moeilijk te bepalen. K_0 mag hier dus gezien worden als een onderschatting van de werkelijke hoeveelheid kapitaal.

beginkapitaalvoorraad gebruik te maken van de afschrijvingen in later jaren. Hier geraakt men toch wel in een cirkel, die onafhankelijke berekening van de kapitaalgoederen-voorraad niet mogelijk maakt. Immers, bij berekening van de afschrijvingen zijn zowel de afschrijvingspercentages als de kapitaalgoederen-voorraad gebruikt. De laatste grootheid staat juist ter berekening. Slechts gelijktijdige bepaling van het beginkapitaal en de afschrijvingen waarborgt een schatting van de kapitaalgoederen-voorraad, die er niet eerst (gedeeltelijk) ingebracht is.

D. Het niet-loonaandeel van het nationale inkomen vormt de beloning voor: kapitaal in vaste activa, voorraden, liquide middelen (en bij bijv. de landbouw: grond en vee). Welk aandeel van het nationale inkomen valt nu aan de eerste component toe? Slechts bij een gelijkblijvend aandeel van alle componenten in de beloning is berekening van kapitaal in vaste activa mogelijk uit het totale kapitaal-aandeel in het inkomen en de investeringen in vaste activa.

De genoemde bezwaren maken duidelijk, dat Wartna's benadering voor het bepalen van het beginkapitaal weinig geslaagd is.

Zijn er alternatieven voor het berekenen van een begin-kapitaalvoorraad?

In geval van volledige onbetrouwbaarheid van historische investerings- en afschrijvingsreeksen valt moeilijk te ont-komen aan een prospectieve bepaling van de kapitaal-voorraad. Deze situatie treedt uiteraard voor elke historische reeks op. We kunnen voor investeringsreeksen niet teruggaan tot de Romeinen. Hoe vroeger dit tijdstip valt, des te minder invloed heeft een prospectieve waardering van de begin-voorraad op de metingen van de huidige kapitaalvoorraad.

Stel nu dat voor Nederland de netto investeringsreeksen van voor 1950 volstrekt onbetrouwbaar zijn. In dat geval moeten we de waarde van de kapitaalgoederen-voorraad in 1950 bepalen.

Voor een ondernemer is de waarde van z'n kapitaal-goederen-voorraad afhankelijk van het loonniveau, de prijzen van grondstoffen en produkten, de bezettingsgraad, (soms) de technische levensduur en de onderhoudskosten. Op basis van deze grootheden waardeert de ondernemer zijn kapitaalgoederen-voorraad. In deze waardering is een grote mate van onzekerheid omdat het mede om toekomstige grootheden gaat. Toch zal een goede ondernemer als maximum voor zijn waardering de vervangingswaarde kiezen.

Formaliseren we deze gedachting dan is het totale kapitaal per bedrijf:

$$(14) \quad K_0 = \sum_{t=1}^{\infty} \frac{(1 - \beta_t)(1 - \alpha_t) B_t}{(1 + r)^t}$$

waarbij:

B_t = bruto toegevoegde waarde, die in de periode t met het

huidig kapitaal wordt voortgebracht;

β_t = gedeelte van het kapitaal dat technisch is afgeschreven;

α_t = loonaandeel in de bruto toegevoegde waarde

r = disconteringsvoet.

De totale kapitaalvoorraad van de bedrijven is de ge-sommeerde waarderingen van de afzonderlijke bedrijven. Passen we hierop nu, uitsluitend ten behoeve van een be-rekening, een aantal vereenvoudigingen toe door:

1. β_t te vervangen door het afgeschreven gedeelte naar econ-omische levensduur en deze voorts elk jaar met een bepaald perunage (γ) te laten verminderen en 2. daarbij $(1 - \alpha_t) B_t$ gelijk te stellen aan $(1 - \alpha_1) B_0$, dan is:

$$(15) \quad K_0 = (1 - \alpha_1) B_0 \sum \frac{(1 - \gamma)^t}{(1 + r)^t}$$

Keuze van een rentevoet en een afschrijvingspercentage levert ons K_0 . Deze methode is uiteraard zeer ruw. Maar in principe vormt ze de basis van een zuiver prospectieve waardering van de kapitaalgoederen-voorraad. De toepas-sing dient te geschieden op bedrijfsniveau, doch t.b.v. de lezer is deze waardering voor de door Wartna onderscheiden sectoren toegepast met een *arbitraire* keuze voor γ en r (zie tabel 2).

Tabel 2. Berekening van de totale kapitaalvoorraad in 1950 volgens (15)

	r	γ	α_1	K_0 (in mln. gld.)	Gemiddelde kapi- taal coëfficiënt
Landbouw					
+ visserij	0,06	0,04	0,79	4.826 10)	2,15
Industrie	0,06	0,10	0,63	11.747	2,40
Bouwnijverheid	0,06	0,08	0,89	705	0,74
Diensten	0,06	0,08	0,59	16.168	3,14
Totaal bedrijven	—	—	0,66	33.446	2,52

Prospectief en retrospectief meten

Laten we nu stilstaan bij de gevolgen van een prospectieve meting. Voor de jaren vlak na 1950 zal op deze wijze gemeten kapitaal, ingevuld in de produktiefunctie, slechts tonen in hoeverre de ondernemers de toekomst juist voorspeld hebben. Was de voorspelling perfect, dan is bijv. uit de produktiefunctie een rentevoet af te leiden, die er eerst inge-bracht is.

Nog meer tautologisch is een meetwijze van het kapitaal, waarbij wordt uitgegaan van gerealiseerde productie, loon-som en investeringen. Aldus gemeten kapitaal is uiteraard niet meer geschikt om bijv. de interestvoet of het loonniveau te verklaren vanuit de produktiefunctie.

Prospectief gemeten kapitaal maakt niet alleen de produktiefunctie, doch ook grootheden als rendement van kapitaal, marginale productie, kapitaalproduktiviteit, totale produktiviteit enz. tot zinloze empirische maatstaven. Als bijv. het rendement vermindert (ex-ante), gaat de hoeveel-heid, prospectief gemeten, kapitaal omlaag en wordt het rendement weer hersteld (ex-post).

Is aan een eenmalige prospectieve meting moeilijk te ont-komen, het bovenstaande geeft wel aan dat bij voortdurend prospectief meten een aantal empirische grootheden of relaties zonder inhoud worden. De noodzaak om kapitaal retrospectief te meten gaat echter gepaard met een aantal concessies aan de werkelijkheid, die voor sommige economen niet aanvaardbaar zijn 11). Welke zijn deze concessies?

1. Bij een (snelle) technische vooruitgang zijn kapitaal-goederen van diverse technische niveaus niet meer vergelijk-baar. In de literatuur kunnen we een tweetal werkwijzen vinden om dit bezwaar te ondervangen.

Solow 12) kenmerkt kapitaalgoederen niet alleen aan de reële prijs bij aankoop, doch ook aan het jaar waarin ze geproduceerd zijn. De totale kapitaalgoederen-voorraad is dan uit diverse jaarklassen opgebouwd. Veronderstellingen omtrent het verloop van de technische vooruitgang zijn dan noodzakelijk, om tot een geaggregeerde kapitaalgoederen-voorraad te komen 13). Een andere uitweg loopt via kwali-teitsindices voor kapitaalgoederen 14). Deze methode vraagt

11) Joan Robinson, *The production function and the theory of capital, The Review of Economic Studies*, 1953, blz. 81-106.

12) Robert M. Solow, *Investment and Technical Progress*, in K. J. Arrow c.a., *Mathematical Methods in the Social Sciences*, Stanford, 1960.

13) Voor een produktiefunctie is deze aggregatie niet nodig, omdat juist t.b.v. deze functie kapitaal in jaarklassen werd ingedeeld.

14) Zvi Griliches (ed.), *Price indexes and quality change*, Harvard University Press, Cambridge, 1971. Kwaliteitsindices zijn tot nog toe vnl. op consumptiegoederen toegepast, doch gebruik bij investerings-goederen is in principe zeker mogelijk.

zeer veel bewerking en is dan ook op macro-niveau nauwelijks toepasbaar te noemen.

2. Wijzigingen in de reële vraagverhoudingen maken, dat een economie met relatief veel „oude” kapitaalgoederen, tendeert naar een hoge kapitaalcoëfficiënt. Een sprekend voorbeeld hiervan is bijv. een oorlogsindustrie, die van de ene dag op de andere z'n waarde kan verliezen, doch retrospectief niet in waarde terugloopt.

Is kapitaal retrospectief gemeten dan wordt het verklarend en voorspellend vermogen van onze relaties aangetaast. Beslissingen over de allocatie van produktiemiddelen worden immers genomen op grond van de, dan actuele, vraagverhoudingen.

3. De afschrijvingen zijn bijzonder moeilijk vast te stellen. Worden deze nl. zodanig gekozen, dat het geïnvesteerd kapitaal, na afschrijving, juist gelijk is aan de gekapitaliseerde toekomstige opbrengsten, dan is de prospectieve waardering weer via de achterdeur binnengeslopen. Daarom behoren afschrijvingen gebaseerd te zijn op technische levensduur en een a priori veronderstelde technische vooruitgang. Dit zijn, naast de prijs, kenmerken van een kapitaalgoed die het meekrijgt op het moment van aanschaf. De werkelijke technische vooruitgang kan er nu voor zorgen dat een kapitaalgoed reeds lang uit productie genomen is, terwijl het bij de econoom nog als „producerend” te boek staat.

Het zal duidelijk zijn, dat meting van het kapitaal moeilijk onafhankelijk te zien is van de technische vooruitgang (en omgekeerd). Daarom lijken metingen als van bijv. Solow 15), met betrekking tot de verklaring van de toename van het inkomen per hoofd, zeer arbitrair.

Maakt prospectief gemeten kapitaal empirische relaties tautologisch, een retrospectieve meetwijze heeft veel weg van zuiver studeerkamerwerk. Bij de beslissingen van overheid en ondernemers t.a.v. de productie zal het kapitaal zeker niet op retrospectieve wijze gewaardeerd worden. Het zou dan ook verwonderlijk zijn wanneer onze empirische relaties

tot goede voorspellingen zouden leiden. Doch ook hier zal het zijn zoals meestal in de economie: de methode is te goed om weg te gooien, doch te slecht om altijd te behouden.

Een andere weg zou zijn, kapitaal als een niet meetbare variabele te beschouwen. In de fysica is dit een veel voorkomend verschijnsel; denk bijv. aan de valversnelling. Het theoretisch fundament van de economie is echter nog zo weinig betrouwbaar, dat „toetsing” van elke relatie, hoe gebrekkelijk de variabelen ook gemeten zijn, van belang is. Bovendien, zijn andere variabelen eenduidiger gedefinieerd? Wat is tenslotte een „manuur arbeid”?

Slotopmerkingen

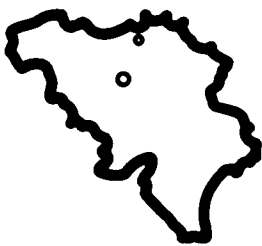
De totale kapitaalvoorraad zal wel altijd een angel blijven in de huid van een nauwkeurig werkend economisch onderzoeker. De beschrijvend statisticus kan daarbij een belangrijke functie verrichten door een deel van de onzekerheid weg te nemen. De verzameling van de gegevens dient daarbij te geschieden op basis van een definitie (conventie). Het is echter volstrekt niet de bedoeling, dat de beschrijvend statisticus op de stoel van de econoom gaat zitten en getallen aanlevert die in de functies, die de econoom gebruikt, tot een goede „fit” leiden 16). Onafhankelijkheid tussen theorie en waarneming moet gewaarborgd blijven.

A. J. Oskam

(Het naschrift van Dr. J. A. Wartna zal volgende week in ESB worden afgedrukt.)

15) Robert M. Solow, Technical change and the aggregate production function, *Review of Economics and Statistics*, 1957, blz. 312-320.

16) Een verstandig econoom gebruikt deze functies overigens met zeer grote omzichtigheid. Zie F. M. Fisher, Aggregate production functions and the explanation of wages: a simulation experiment, *The Review of Economics and Statistics*, november 1971.

Belgische kroniek

Nieuwe ontwikkelingen in het Belgisch financieel bestel

E. THIELEMANS*

Belangrijke ontwikkelingen in het Belgisch financieel bestel zijn aan de gang of op til. Er is in de eerste plaats het Gentlemen's Agreement tussen de autoriteiten en de financiële instellingen met betrekking tot verschillende maatregelen van monetair beleid. Dit akkoord werd in de huidige conjunctuurcyclus voor de eerste maal gesloten in juli 1972 voor een periode van vier maanden en is sindsdien vier maal vernieuwd, de laatste maal voor de periode oktober 1973-januari 1974. Bij elke vernieuwing werden een aantal aanpassingen doorgevoerd, vaak in de richting

van een ruimer toepassingsveld. Voor de verantwoording werd doorgaans gewezen op de ruime liquiditeitsvoorziening, onder meer als gevolg van de toevloeiing van gelden uit het buitenland, naar de inflatoire ontwikkelingen, de conjuncturele spanningen en de noodzaak om een overdreven beroep op het krediet te voorkomen. Het thans lopende akkoord omvat drie elementen: een „monetaire reserve op de verplichtingen”, een „monetaire reserve op de kredieten” en een regeling betreffende „de handhaving van de structuren in overheidspapier en overheidsfondsen”.

In vroegere jaren betrof de monetaire politiek hoofdzakelijk zo niet uitsluitend de banken. Het toepassingsveld van monetaire maatregelen — althans van deze die deel uitmaken van het agreement — werd echter geleidelijk uitgebreid tot andere financiële instellingen zoals openbare kredietinstellingen en particuliere spaarkassen. Dit was met name het geval met de kredietbeperkingsmaatregelen die in de jaren 1969-1971

* De auteur is directeur en economisch adviseur van de Kredietbank in Brussel.

werden getroffen. De verplichting een „monetaire reserve” aan te leggen die in juli 1972 werd ingevoerd, trof destijds alleen de banken maar werd in november van dat jaar uitgebreid tot openbare kredietinstellingen en private spaarkassen en in juli jl. zelfs tot de levensverzekeringsmaatschappijen.

Drie overwegingen liggen ten grondslag aan deze uitbreiding:

1. de branchevervaging — die meteen problemen stelt van concurrentieverhoudingen en neutraliteit van het overheidsbeleid;
2. de gedachte volgens welke een versnelling van de omloopsnelheid van het geld, onder invloed van een toegenomen kredietverlening door niet-banken dezelfde inflatoire uitwerking heeft op de betalingsstromen als een geldschepping;
3. de gedachte volgens welke, onafgezien van hun eigen aard, de verschillende passiva van de financiële instellingen kredietverlening mogelijk maken die op haar beurt tot bijkomende bestedingsstromen leidt.

De „monetaire reserve op de verplichtingen” slaat bij de banken op de externe positie en de binnenlandse verplichtingen in Belgische franken, bij de openbare kredietinstellingen en de particuliere spaarkassen op de deposito's en langere passiva, bij de levensverzekeringsmaatschappijen op de wiskundige reserves. Deze kasreserve op de binnenlandse verplichtingen neemt de vorm aan van een renteloos deposito bij de centrale bank. Aldus worden thans 5% van de zichtdeposito's, 1¼% van de verplichtingen tot 2 jaar en ¾% van de verplichtingen op meer dan 2 jaar 1) gesteriliseerd. De verschillen in de percentages moeten het verschil in inflatoir potentieel van de respectieve passiva weerspiegelen. Aangezien de passiva van banken, spaarkassen, openbare kredietinstellingen en verzekeringsmaatschappijen een uiteenlopende structuur vertonen, hebben deze verschillen in de percentages tot gevolg dat de reserveverplichtingen in ongelijke mate op de verschillende categorieën van financiële instellingen drukken. De banken moeten bovendien een kasreserve op hun externe positie bij de centrale bank aanleggen: 25% van het gemiddelde der convertibele buitenlandse rekeningen in Belgische franken tijdens een referentieperiode (september-oktober 1972) en de totaliteit van de aangroei van deze rekeningen sindsdien alsmede de totaliteit van de aangroei van de constante positie in deviezen van de gereguleerde markt t.o.v. het gemiddelde van de eerste 10 dagen van februari 1973 of een andere referentieperiode.

Monetaire reserves op kredieten

De „monetaire reserve op de kredie-

ten” werd pas einde september jl. ingevoerd. Zij heeft tot doel de vraag naar krediet door de bedrijfs- en gezinshuishoudingen te drukken door een verhoging van de kosten als gevolg van de afwenteling van de reservelasten door de financiële instellingen. Vanaf een zogenaamd vrijgesteld bedrag moet tegen de aangroei van de kredieten (behalve van kredieten in vreemde valuta's aan het buitenland) een reserve bij de centrale bank worden aangehouden die tot 30% van deze aangroei kan bedragen 2). Het vrijgestelde bedrag komt overeen met een stijging van 5,2% t.o.v. het gemiddelde van einde maart-april-mei 1973 of 9,6% t.o.v. einde december 1972. De financiële instellingen hebben soms — na enige aarzeling — beslist een tijdelijke provisie voor monetaire reserve aan hun kredietnemers te berekenen verwijzend naar de uitdrukkelijke bedoeling van de centrale bank de kredietvraag af te remmen via hogere kredietkosten.

De verhoging van de kredietkosten was echter vooral het gevolg van de verhoging van de officiële disconto- en voorschottentarieven van de centrale bank: de discontovoet werd in de loop van dit jaar vijf maal verhoogd, de laatste maal op einde november met 0,75 tot 7,75% terwijl de voorschottenrente 4 maal werd verhoogd en bij de jongste discontoverhoging ongewijzigd bleef op 8,50%.

Bovendien werden de herdisconto- en visumplafonds voor de banken in 1973 vijf maal verminderd: zij bedragen einde december nog slechts 5,5% van het BF-passief en lieten per einde november nog slechts een beschikbare marge over van B.F. 5,5 miljard, tegen 20 miljard einde april en 14 miljard einde november 1972.

Deze opeenvolgende verlagingen van de herdisconto- en visumplafonds betekenen vanzelfsprekend een gevoelige beperking van de liquiditeitspositie van het bankwezen, die zich gevoegd heeft bij de bevrozing van liquiditeiten als gevolg van de reserveverplichtingen die alle samengenomen voor het geheel der financiële instellingen B.F. 32 miljard bedroegen medio december jl. Op de geldmarkt zijn de rentevoeten dan ook flink opgelopen samen met de verhoging der crediteurrentevoeten welke door de financiële instellingen voor deposito's, kasbons en obligaties aan hun cliënteel worden betaald.

Kostprijsverhoging

Al deze ontwikkelingen brachten voor de banken met zich een gevoelige verhoging van de kostprijs van hun werkmiddelen. Toen de centrale bank dan in december jl. bij de jongste aanpassing van haar tarieven wel de discontovoet verhoogde maar niet de voorschottenrente beslisten de banken bij het vaststellen van de tarieven voor hun kas-

kredieten en gelijkgestelde kredieten niet meer uitsluitend de tarieven van de centrale bank als referentie te nemen maar zich meer door de marktsituatie te laten leiden. Met ingang van 1 januari 1974 voeren de banken een zogenaamde *variabele minimum debetrente* in die thans 9% bedraagt en die later zal worden aangepast in functie van de markttoestand. Deze beslissing wordt vrij algemeen beschouwd als een eerste stap op de weg naar een prime rate stelsel in het Belgische bankwezen.

Sedert geruime tijd zijn op dat stuk besprekingen aan de gang. De centrale bank heeft reeds herhaaldelijk de wens geuit dat de banken zich zouden losmaken van de centrale banktarieven voor het vaststellen van hun eigen debetrentevoeten. Zij is de mening toegedaan dat in de gewijzigde omstandigheden haar rentepolitiek met een grote soepelheid moet kunnen worden gevoerd, iets wat de automatische binding van de banktarieven aan de centrale banktarieven in de weg kan staan. De officiële discontovoet en voorschottenrente in België staan dus op het punt — net zoals in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is gebeurd — een andere betekenis te verwerven dan zij traditioneel in het financieel bestel hebben gehad. De recente beslissing van de banken betreffende de variabele minimumdebetrente heeft deze evolutie waarschijnlijk versneld.

Overheidspapier

Het derde luik van het Gentlemen's Agreement, nl. de regeling betreffende de „handhaving van de structuren in overheidspapier en overheidsfondsen” werd reeds in juli 1972 ingevoerd samen met de „monetaire reserve op de verplichtingen”. Deze regeling komt hierop neer dat de financiële instellingen hun bezit aan kort- en langlopend overheidspapier niet zullen verminderen en aan de aankopen van overheids effecten hetzelfde deel als gewoonlijk van hun nieuwe werkmiddelen zullen besteden. Voor de banken betekent dit laatste dat zij de helft van hun nieuwe werkmiddelen (passiva in Belgische franken tot 2 jaar) in overheids effecten zullen beleggen. Deze regeling werd door de centrale bank noodzakelijk geacht ten einde te voorkomen dat de maatregelen tot bevrozing van liquiditeiten (monetaire

1) Deze percentages komen overeen met een verzwaaring van 25% van de kasreserveverplichtingen die golden tot einde september jl.

2) Er zijn drie schijven voorzien, nl. van 7%, 20% en 30% van de opgenomen kredieten boven het vrijgestelde bedrag in het geval van de banken; voor de spaarkassen en openbare kredietinstellingen bedragen de reserveverplichtingen resp. 3,5%, 10% en 15% voor de nieuwe kredietopeningen.

reserve en verlaging van herdisconten en visumplafonds) de financiële instellingen ertoe zouden leiden hun kredietverlening aan de overheidssector te beperken om aldus hun kredieten aan de gezins- en bedrijfshuishoudingen te kunnen uitbreiden. In de ogen van de centrale bank zou het financieringstekort van de overheid dat voortvloeit uit politieke beslissingen tenslotte toch door haar, rechtstreeks of niet rechtstreeks, moeten worden gedekt indien de financiële instellingen de hierboven geschetste weg zouden volgen.

De financiële instellingen hebben tegen deze regeling steeds bezwaar gemaakt. De gelijkenis met de van 1946 tot 1961 aan de banken opgelegde dekkingsverplichtingen, krachtens welke zij meer dan 60% van hun deposito's in effecten van de openbare sector moesten herbeleggen, dringt zich inderdaad nogal op. Ingevoerd als een naoorlogse stabilisatiemaatregel heeft het niet minder dan 15 jaar geduurd alvorens tenslotte deze dekkingscoëfficiënt kon worden afgeschaft. Voor de overheid betekenden de dekkingsverplichtingen van de banken een automatische stroom van financieringsgeld naar de schatkist die goed aansloot bij de chronisch deficitaire toestand van de staatsfinanciën. De verhouding overheidspapier/totale activa in de Belgische bankbalansen behoort tot de hoogste ter wereld. De banken zijn er zich van bewust dat soortgelijke regelingen als dekkings- en structuurcoëfficiënten een aantal marktmechanismen op de helling dreigen te zetten. Dat de rentevoeten voor overheidseffecten in België op dit ogenblik onder het Europese peil liggen wordt

dan ook door sommigen reeds beschouwd als een aanduiding voor vervalsing van het marktmechanisme. Het ziet er niet naar uit dat de regeling betreffende de opname van overheidspapier bij de afloop van het huidige Gentlemen's Agreement althans bij wijze van overeenkomst zal kunnen worden voortgezet. Of er daarom een einde aan zal worden gesteld is een andere vraag aangezien de vrijwillige overeenkomst eventueel plaats kan maken voor een van overheidswege opgelegde verplichting.

Sinds kort is bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers een wetsontwerp aanhangig gemaakt³⁾ dat naast een aantal voorstellen op het gebied van de fiscale politiek, de overheidssubsidies, de landbouwpolitiek, het openbaar ambt en de budgettaire controle (!) ook voorstellen bevat die tot doel hebben de juridische grondslagen van de geldpolitiek te moderniseren ten einde de middelen ervan aan te vullen en te versterken opdat de centrale bank haar beleid op een meer doeltreffende wijze zou kunnen voeren en bijdragen tot de uitvoering van het algemene economische beleid. In dit wetsontwerp worden nieuwe wettelijke middelen van monetaire politiek voorzien waarop in een volgende bijdrage zal worden ingegaan.

E. Thielemans

³⁾ Wetsontwerp betreffende de budgettaire voorstellen 1973-1974.

onalistische benadering, die de organisatie — opgevat als een machine-achtige constructie of als organisme — als een adaptatief systeem ten opzichte van de omgeving voorstelt. De aanpassing aan de omgevingsinvloeden vindt plaats door voortdurende interne structuurwijzigingen, waarbij de samenstellende delen van het systeem alleen vanuit het geheel begrepen en geanalyseerd kunnen worden. Zo ontstaat het beeld van de organisatie als een tijdloos geheel van goed geïntegreerde interrelaties, in welk geheel zich slechts geleidelijke veranderingen kunnen voordoen, die dan bovendien uitsluitend verklaard kunnen worden niet door intern-organisatorische factoren, maar door veranderingen in de omgeving.

Als de tweede benaderingsmogelijkheid wordt het zgn. Actie-model besproken. Deze benaderingswijze van sociale verschijnselen gaat uit van de handelende persoon, die vanuit zijn subjectief gepercipieerde en gedefinieerde situatie contacten legt met andere personen en op deze wijze min of meer duurzame interactiepatronen vastlegt. In deze patronen is geen plaats voor een als mechanistisch opgevatte groepsdruk. De mens wordt dan ook bepaald niet gedetermineerd gedacht door externe krachten als socialisatieproces en rolverwachtingen (passend meer in een benadering die het systeem-als-geheel tot uitgangspunt heeft). In het actiemodel blijft de mens een creatief-bepalend wezen, dat zich met verschillende gradaties van involvering in organisaties beweegt. Organisatie-studies die vanuit het actie-model ondernomen zijn, onderscheiden dan ook een viertal typen van organisaties op basis van de mate van positieve involvering die in de organisatie een rol speelt: dwang-, instrumentele, integratieve en representatieve organisaties.

Zoals reeds opgemerkt ziet de auteur het actie- en het functionalistische systeemmodel als complementaire benaderingen van het veranderingsverschijnsel in organisaties, met dien verstande dat de verklaringswaarde van elk model wel voor het gebeuren in verschillende typen van organisaties kan wisselen. Slechts door van beide modellen gebruik te maken, door zich dus te bedienen van een holistisch en pluralistisch uitgangspunt kan recht worden gedaan aan zowel gegevenheid als potentialiteit, aan zowel determinisme als voluntarisme en aan zowel integratie als aan conflict. Slechts op deze wijze wordt een exclusieve keus vermeden tussen de visie op organisaties als „gereificeerde” probleemoplosers en de visie waarin organisaties dynamische besluitvormingsgehelen zijn. Om aan de beide modellen recht te doen, stelt de schrijver voor organisaties te zien als open systemen, echter zonder de in het structureel-functionalisme daar nog bijkomende notie van

Dr. J. J. J. van Dijk: Organisatie in verandering. Sociologische modellen van veranderingsprocessen in organisaties, Universitaire Pers, Rotterdam, 1972, 285 blz., f. 35.

De opzet die aan deze dissertatie ten grondslag ligt, is het bespreken van verklaringsmodellen voor de analyse van veranderingsprocessen in organisaties. Einddoel hiervan is het leggen van grondslagen voor de beïnvloeding van veranderingen in organisaties: het initiëren, begeleiden, sturen en afronden van wijzigingen in de relatie organisatie-omgeving, in de organisatie-technologie, in de doelstellingen, waarden en functies van de organisatie en ten slotte

in de besluitvormings- en beheersingsprocessen in de organisatie.

Uitvoerig wordt de stand van zaken in de sociologische theorie ten aanzien van het thema verandering besproken. De schrijver constateert hierin de aanwezigheid van een tweetal benaderingen, die zijns inziens als complementair moeten worden beschouwd (waar zij maar al te dikwijls als volledig tegenstrijdig worden voorgesteld). Het betreft ten eerste de (structureel-)functi-

homogeniteit, evenwicht en spanningsloosheid. Organisaties zijn verder historische entiteiten, mét en bepaald door een verleden. Organisaties zijn dus altijd dynamisch en veranderingen zijn dan ook in feite niet meer dan observeerbare versnellingen en intensiveringen van deze dynamiek. De studie van veranderingsprocessen heeft dan tenslotte te letten op de factoren die veranderingen induceren, op de verschijningsvormen van deze veranderingen en op de gevolgen van veranderingen voor organisatie en omgeving.

Deze visie wordt vervolgens uitgewerkt in een bespreking van een viertal probleemgebieden binnen de organisatie, voor een deel aan de hand van hierover reeds voorradig onderzoekmateriaal. De gebieden zijn: 1. de relatie tussen de organisatie en de omgeving; 2. organisatie en innovatie, een thema waarover nog maar zeer weinig bekend is, en waaraan de schrijver extra aandacht besteedt; 3. de relatie tussen de organisatie en de organisatiegenoten en tot slot het thema organisatie en conflict. De opzet van de bespreking van deze probleemgebieden brengt met zich mee, dat de lezer die de organisatie-sociologische literatuur heeft bijgehouden hier veel bekends terug vindt (iets wat

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 23 46 92, 23 20 76, 23 90 39 en 25 39 41

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(Buiten openingstijden neemt onze automatische telefoonbeantwoorder uw bestellingen op, onder nr. (010) 23 46 92).

(I.M.)

hem nog het minst parten zal spelen bij het thema organisatie en innovatie). De studie wordt hier in feite één grote opsomming van tot nog toe verricht onderzoek en van tot nog toe geponeerde opvattingen. Hier staat dan echter tegenover dat de nieuwe ordening en doorlichting van het materiaal van belang kunnen zijn voor in de toekomst nog te verrichten onderzoek en voor de aanwending van de resultaten hiervan voor de „veranderkunde”, voor het beïnvloeden dus van veranderingen in organisaties.

G. Teitler

Hoofdstuk 5 is gewijd aan de jaarrekening, door Vecht de kern van het jaarverslag genoemd. Hij bespreekt hierin o.m. de functie van de jaarrekening en — aan de hand van schema's van de balans en de winst- en verliesrekening — de afzonderlijke posten uit de jaarrekening.

In par. 2 van dit hoofdstuk maakt Vecht er bezwaar tegen, dat de boekhouding soms aan de jaarrekening wordt aangepast in plaats van dat de jaarrekening het punt is waarop de boekhouding moet uitkomen. O.i. is dit bezwaar slechts van formele aard. Uiteraard zal er verband moeten bestaan (en zichtbaar moeten worden gemaakt) tussen boekhouding en jaarrekening, maar de eisen te stellen aan het een behoeven daarom nog niet per se parallel te lopen met die te stellen aan het ander. Zo is het zeer goed denkbaar, dat op doelmatigheidsgronden in de boekhouding met andere waardegrondslagen wordt gewerkt (vaste verrekenprijzen bijv.) dan in de jaarrekening. O.i. behoren, gegeven het doel van het boek van Vecht, opmerkingen die de administratieve organisatie raken, hierin niet huis.

Hoofdstuk 6 (Opmerkingen over jaarrekeningen-analyse) sluit logisch op hoofdstuk 5 aan. Het bevat een uitstekend overzicht van verschillende kengetallen met betrekking tot de jaarrekening.

Hoofdstuk 7 (Enige specifieke problemen betreffende de jaarrekening) is voor een groot deel gewijd aan de waarderingsgrondslagen. Vecht betoont zich hierin een voorstander van de theorie van de vervangingswaarde. Niet iedereen zal deze voorkeur delen.

Men vraagt zich intussen wel af, of de verschillende inzichten inzake bedrijfseconomisch aanvaardbare waarderingsgrondslagen en in verband hiermede de verschillende beantwoording van vragen als „wat is winst?” en „is er wel een objectief bepaalbaar winstbegrip?”, geen reden vormen om de problematiek rond de jaarrekening wat minder vanuit de bedrijfseconomische gezichtshoek te gaan benaderen. In de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen is daartoe ook een argument te vinden. Deze wet spreekt namelijk niet

J. M. Vecht: Onderneming en jaarverslag. Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel, 1973, 3e herziene druk, 212 blz. f. 24,50.

Van *Onderneming en jaarverslag* door J. M. Vecht is een derde — herziene — druk verschenen. De herzieningen vloeien voor een groot deel voort uit de omstandigheid, dat sinds het verschijnen van de tweede druk, in ons land een nieuwe wetgeving met betrekking tot het vennootschapswezen tot stand is gekomen. De Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen is hiervan de belangrijkste. Ten tijde van het verschijnen van de tweede druk bestond hiervan nog slechts een wetsontwerp.

Het boek geeft een uitstekend overzicht van de problematiek rond de jaarverslaggeving van ondernemingen. Het is daardoor uitermate geschikt om directeuren en commissarissen, alsmede hogere leidinggevende functionarissen, in grote en middelgrote bedrijven in kort bestek een inzicht in deze problematiek te verschaffen. Voorts achten wij het boek zeer geschikt voor onderwijsdoeleinden. Enige voorkennis („balanslezen”) is echter wel vereist.

Na een inleiding (hoofdstuk 1) volgt eerst een beschouwing over functie en betekenis van het jaarverslag (hoofdstuk 2). Met betrekking tot deze beide hoofdstukken hebben wij geen opmerkingen.

Bij hoofdstuk 3 (Wetgeving en jaarverslag) zouden wij willen opmerken, dat het hierin gegeven historisch overzicht naar onze smaak wat te lang is.

Een groot bezwaar achten wij dit echter niet.

In hoofdstuk 4 (Het jaarverslag: inhoud en samenstelling) worden de verschillende onderdelen van het jaarverslag (behalve de jaarrekening, waaraan een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd) besproken: directieverslag, preadvies van commissarissen, winstverdeling en accountantsverklaring.

De terminologie, die gebruikt wordt bij de onderscheiding van accountantsverklaringen wijkt op een onderdeel af van die gebruikt in het „voorontwerp gedrags- en beroepsregels registeraccountants” dat thans in accountantskringen in discussie is. Vecht spreekt namelijk van de „niet-goedkeurende verklaring” waar bedoeld voorontwerp spreekt van een „verklaring zonder oordeel”. Ongetwijfeld zal de schrijver — zelf registeraccountant — in een nieuwe druk voor overeenstemming met de dan definitief geworden gedrags- en beroepsregels zorg dragen.

De schrijver constateert voorts dat afkeurende en niet-goedkeurende verklaringen zelden of nooit worden gepubliceerd. Dit zou, nu voor de jaarrekening van bijna elke grote onderneming controle door een registeraccountant is voorgeschreven, wel eens anders kunnen worden. De afkeurende accountantsverklaring in het jaarverslag 1971 van de EMS is hiervan een voorbeeld.

van bedrijfseconomische waarde-
ringsgrondslagen, maar van „normen
die in het maatschappelijk verkeer als
aanvaardbaar worden beschouwd”.

Wellicht doet men daarom beter jaar-
rekening (en jaarverslag) in de eerste
plaats te zien als een vorm van inform-
atieverstreking omtrent het maatschap-
pelijk functioneren van de onderne-
ming. Uitgangspunt hierbij dienen de
informatiebehoeften te zijn die grondig
zullen moeten worden geanalyseerd.
Uiteraard zal men bij de uitwerking van
een en ander wederom met bedrijfs-
economische problemen worden gecon-

fronteerd, maar niet uitsluitend. Ook
krijgen de bedrijfseconomische facetten
een ander accent, als niet de vraag „wat
is bedrijfseconomisch juist?”, maar
„welke informatie dient te worden
verstrekt?” voorop staat. Een belangrijk
punt hierbij is o.i. dat de onderneming
een soort filosofie formuleert en
aantoont, dat de berekening van haar
resultaat hierbij past.

Het zou te ver voeren een en ander in
het kader van een boekbespreking
verder uit te werken en wij willen ook
geenszins stellen, dat in het boek van
Vecht hier meer aandacht zou moeten

aan zijn gewijd. In hoofdstuk 7 komen
behalve waarderingsgrondslagen ook
nog aan de orde de geconsolideerde
jaarrekening en de harmonisatie van de
jaarverslaggeving in de EG.

In het 8e en laatste hoofdstuk (Toe-
zicht en controle op de jaarverslagge-
ving) bepleit Vecht de instelling van een
Centraal Controle Orgaan, dat aan de
hand van door de onderneming in te
dienen verslagstaten controle op de
jaarverslaggeving zou moeten uitvoe-
ren.

R. de Koning

de stad Groningen

Dienst Stadsontwikkeling en
Volkshuisvesting

vraagt een **staffunctionaris planning**

Het uitgebreide takenpakket van deze
dienst (bezetting thans ruim 100
medewerkers) maakt het aantrekken van
een coördinator noodzakelijk. Hij zal de
door de verschillende afdelingen te
verrichten werkzaamheden begeleiden
op het gebied van documentatie,
onderzoekwerk en voortgangscontrole.

De gedachten gaan uit naar een
academicus, bijvoorbeeld sociograaf of
jurist, of iemand met een hogere
beroepsopleiding met specialisatie, die
ervaring heeft op het gebied van
ruimtelijke ordening en planning.

Salarisinsparing tot maximaal f 3349,—
bruto per maand, afhankelijk van
opleiding en ervaring.

Meer informatie over de functie wordt
graag verstrekt door de heer
T. M. Glastra, telefoon 050-172224.

Een psychologisch onderzoek maakt
deel uit van de selectieprocedure.

Vacaturenummer: 19.484.

Overigens zijn de gebruikelijke
rechtspositieregelingen van toepassing,
zoals: geen inhouding premie
AOW/AWW, goede ziektekostenregeling
(IZA), verhuiskostenregeling enz.

Belangstellenden kunnen hun brief met
vermelding van het vacaturenummer
binnen 14 dagen richten aan
burgemeester en wethouders,
Grote Markt 1 te Groningen.

Technische Hogeschool Eindhoven
Postbus 513 Eindhoven

th e

Bij de vakgroep Organisatiekunde van de
AFDELING DER BEDRIJFSKUNDE
is plaats voor een

wetenschappelijk (hoofd) medewerker

op het terrein van de Bestuurskunde.
Voor deze functie komt in aanmerking een
econoom, socioloog, jurist of bestuurskundige,
met een voor het vakgebied gebleken belang-
stelling en een voldoende kennis van en
ervaring met onderzoekstechnieken.

Kennis van de organisatietheorie is eveneens
een vereiste.

Enkele jaren praktische ervaring, opgedaan
bij een overheidsorgaan en/of bij het bedrijfs-
leven is voorwaarde tot aanstelling, evenals
de bereidheid om op het vakgebied een
dissertatie te schrijven.

De onderwijstaak binnen de vakgroep zal
omvatten:

1. Voorbereiding en uitvoering van een
werkcollege
2. Begeleiding van stages en afstudeer-
projecten
3. Het opbouwen in de regio van relaties met
overheidsorganen op gemeentelijk en
provinciaal nivo.

Gedurende de inwerkperiode kan de
medewerker rekenen op assistentie door de
hoogleraar in de organisatietheorie.

Inlichtingen over deze functie zijn te
verkrijgen bij prof. dr. H. Feitsma,
tel. T.H. (040) 47 28 72.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van
nummer V 2682 te richten aan het Hoofd van
de Centrale Personeelsdienst van de
Technische Hogeschool, Postbus 513,
Eindhoven.

De stad Purmerend zoekt een economisch medewerker

De afdeling financiën ter gemeente-sekretarie is ongeveer een jaar geleden uitgebreid met een bureau economische zaken met als belangrijkste taken:

- de samenstelling van financiële meerjarenplanning en -begroting (waarvoor een computerprogramma wordt vervaardigd)
- het meewerken aan onderzoeken, verband houdende met de verdere ontwikkeling van Purmerend
- het deelnemen in werkgroepen, welke tot taak hebben de bestemmingsplannen voor te bereiden.

Voor de verdere uitbouw van dit bureau wordt een medewerker gevraagd met de diploma's S.P.D. I en II. De voorkeur gaat uit naar gegadigden die daarnaast ervaring hebben in de gemeentedienst en studeren voor de akte M.O.-Economie.

Afhankelijk van opleiding en ervaring zal het salaris worden overeengekomen binnen de grenzen van f 2.235,— tot f 2.838,— bruto per maand.

Belangstellenden worden verzocht binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad te schrijven aan de burgemeester van Purmerend, onder nummer D 69.

Desgewenst kan functie-informatie worden ingewonnen bij drs. R. P. van der Pol, tel. 02990-2.30.54, tst 215.

lh Wageningen

Bij de Vakgroep Marktkunde en Marktonderzoek van de Landbouwhogeschool bestaat een vakature voor een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER (mln. of vrl.)

Taak: De medewerker/ster zal een bijdrage moeten leveren aan:

- a. het onderwijs van de vakgroep aan kandidaats- en doctoraal studenten;
- b. het onderzoek van de vakgroep, dat vooral gericht is op marketing vraagstukken bij voedingsmiddelen; de mogelijkheid tot het bewerken van een proefschrift is aanwezig.

Vereisten: Voor deze vakature gaan de gedachten uit naar een jong academisch gevormd econoom, geschoold in de marketing, c.q. de commerciële economie en met goede kennis van economische en besliskundige technieken. Salariering geschiedt volgens het rangenstelsel van wetenschappelijke medewerkers. Sollicitaties onder nr. 73-107 te richten aan de Voorzitter van bovengenoemde vakgroep, Diedenweg 18, Wageningen.

Sla er munt uit.

Wie zei laatst tijdens de stafbespreking dat er "gericht" reclame gemaakt moest worden? Wie zei dat bij de mailing de portokosten zo tegen vielen? Nou dan. Er zijn toch zeker vaktijdschriften. Gerichter kan het niet. Voordeliger ook niet. Sla er munt uit. Adverteer in dit NOTU*-tijdschrift.

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers